

МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ – ЕДНА МОДЕРНА НАУКА

Велко Маринов¹

УВОД

Още в началото на процеса на системната трансформация у нас университетската дисциплина „политическа икономика“ беше извадена от учебните планове. В общественото пространство беше наложено като меродавно становище, че тази дисциплина е много архаична, силно идеологизирана и няма никаква научна стойност. Едва ли има особен смисъл сега да се разсъждава доколко горната оценка е била справедлива и обоснована. По-важно днес е друго: в резултат на неизбежното научно и информационно отваряне на страната стана ясно, че дисциплина политическа икономика се преподава в голям брой престижни университети в САЩ, Великобритания и други развити страни. Стана ясно също, че съвременната политическа икономика съвсем не е хомогенно научно направление, а е широк набор от научни школи, разполагащи се по целия идеологически спектър и придържащи се към различна ценностна ориентация. На този фон професионалната научно-преподавателска общност у нас неофициално обсъжда възможността за „реабилитиране“ преподаването на политическата икономика.

Настоящата студия е посветена на едно относително младо разклонение на политическата икономика – международната политическа икономика. Като основна цел пред разработката се поставя изясняването на профила на международната политическа икономика като съвременна интердисциплинарна наука. Като частни задачи на разработката могат да бъдат формулирани:

- изясняване на съотношението между политическата икономика и икономикса;
- представяне на предметния обхват и методологията на международната политическа икономика;
- представяне на основните теоретични доктрини в международната политическа икономика;
- формулиране и интерпретация на основните научни категории, с които оперира международната политическа икономика;
- интерпретация на фалита на международния икономически ред и неговия теоретичен фундамент в контекста на глобалната финансово-икономическа криза (2008 – 2009 г.);
- формулиране на някои особено актуални задачи, съставляващи новия дневен ред (новата изследователска програма) на международната политическа икономика.

Авторът счита за необходими две предварителни уточнения: термините „икономикса“ и „икономика“ (в смисъл на теоретична икономическа наука) в студията се

¹ Велко Маринов е доктор на икономическите науки, професор в катедра „Международни икономически отношения и бизнес“ при УНСС, тел.: 81-95-594.

използват като твърждествени. Същото се отнася за термините „международен икономически ред“ и „международен режим“.

Авторът ще бъде доволен, ако неговият скромнен труд съдейства дори в минимална степен за преодоляване неглижирането на политическата икономия като наука и университетска дисциплина у нас. Модерната политическа икономия ще бъде полезна не само за професионалната подготовка на младите специалисти, но и за социалната практика.

ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ И ИКОНОМИКС

Изследователите на историята на икономическите учения откриват далечен предшественик на науката политическа икономия в древна Гърция. С термина *oikonomike* гърците са обозначавали управлението на домашния бюджет (или, което е приблизително същото, „знанието за домакинството“).

Като самостоятелна теоретична наука политическата икономия възниква в началото на XVII век във Франция, където през 1615 г. Антоан дьо Монкретиен публикува своя „Трактат по политическа икономия“¹ В последващото си развитие като наука политическата икономия непрекъснато разширява своя предметен обхват, като включва не само управлението на държавните дела, но и богатството, неговите източници, производството и разпределението му. Утвърждаването на политическата икономия като относително зряла наука се свързва с имената на Адам Смит и Дейвид Рикардо. Фундаментално значение в това отношение има издаденото през 1776 г. крупно изследване на А. Смит „Богатството на народите“ (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*). В този труд Смит дава своята популярна дефиниция на политическата икономия: „Политическата икономия, разглеждана като клон на знанието на един държавник или законодател, – пише той – си поставя две различни цели: първо, да осигури на народа обилен доход или средства за съществуване, или всъщност да го постави в положението да си осигури такъв доход или средства за съществуване; второ, да доставя на държавата или общността доход, достатъчен за обществените служби. Тя си поставя за цел обогатяването както на народа, така и на суверена“².

В тази класическа дефиниция имплицитно се съдържат и двата компонента на науката политическа икономия: политическият (политическата икономия е клон на знанието на държавника или законодателя) и икономическият (политическата икономия си поставя за цел обогатяването както на народа, така и на суверена). В „Богатството на народите“ е изложена цялостна, завършена, логична и вътрешно непротиворечива теория на капиталистическата икономика в началото на индустриалната революция. Тази теория съдържа новаторски приноси в широк кръг области: разделението на труда, икономическия растеж, натрупването на капитала, пазарната конкуренция, стойността, ценообразуването, доходите (работна заплата, печалба, рента), международната търговия, данъчното облагане и държавните финанси и т.н.

¹ Коева, С., Съвременната политическа икономия: традиционни подходи и нови посоки, Икономическа мисъл, 2007, № 1, с. 4,5.

² Смит, А., Богатството на народите, С., 2006, с.403.

Убеден привърженик на свободната пазарна конкуренция и „ясната и проста система на естествената свобода“, Смит признава необходимостта от държавна намеса в икономиката в определени случаи (напр. чрез въвеждане на защитни мита за „млади“, неукрепнали отрасли на промишлеността, за гарантиране на сигурността, справедливостта и при изпълнението на определени обществени работи). Теоретичния анализ на различните икономически проблеми Смит допълва с предложения за конкретни политически решения.

За мястото на А. Смит в процеса на утвърждаването на политическата икономия като обществена наука е показателен афоризмът: „До Смит се водеха икономически дискусии, а след него – дискусии в рамките на икономическата теория“¹.

В продължение на едно столетие след „Богатството на народите“ политическата икономия се развива като единна наука за икономиката и държавното управление, като усъвършенства своята методология и теоретични модели и като интегрира позитивни и нормативни елементи. Подобно на Смит, неговите последователи са силно привързани към принципите на моралната философия.

Мощното настъпление на „маржиналистката революция“ в края на XIX век доведе до ускореното разделяне на единната до този момент научна дисциплина политическа икономия. Формират се две самостоятелни научни дисциплини – икономика (икономикс), която се специализира в изследването на стопанската система (в т.ч. преди всичко нейния пазарно-ценови механизъм) и политологията, чийто изследователски обекти са политическата система, държавата, властовите отношения, разрешаването на конфликти и други политически проблеми. Процесът на обособяването на двете нови научни дисциплини е изцяло завършен към средата на миналия век².

Решаваща роля в обособяването на научната дисциплина икономикс изигра публикуваната през 1890 г. монография на Алфред Маршал „Принципи на икономическата наука“ (Principles of Economics). С тази публикация Маршал заслужено заема мястото на интелектуален лидер и най-изтъкнат представител на новото научно направление – неокласическия икономикс. В началото на глава I на своя труд Маршал дефинира обекта на новата теоретична школа. „Политическата икономия, или икономическата наука (*Economics*), – пише той – се занимава с изследването на нормалната жизнена дейност на човешкото общество; тя изучава онази сфера на индивидуалните и обществените действия, която по най-тесен начин е свързана със създаването и използването на материалните основи на благосъстоянието.

Следователно тя, от една страна, представлява изследване на богатството, а от друга – образува част от изследването на човека“³.

Тази постановка на Маршал много често се интерпретира като отъждествяване от негова страна на политическата икономия и икономикса. Подобна интерпретация едва ли може да се смята за коректна. Внимателното разшифроване на съдържанието на дефиницията води до заключението, че Маршал по-скоро стеснява обхвата на политическата икономия до този на икономикса, изцяло изключвайки от него политиче-

¹ Macmillan Dictionary of Modern Economics. Fourth edition (Ed. D.W. Pearce), London, 1992, p. 458.

² Срв. Братерский, М.В., Изменение мировой системы сквозь призму политической экономики, США-Канада: ЭПК, 2009, № 11, с. 4,5.

³ Маршалл, А., Принципы политической экономии, М., 1983, с. 56.

ския компонент (държавата и държавното управление, действието на политическите фактори). Не може да бъде пренебрегнат и друг факт – в обхвата на икономикса попада не само изследването на традиционния обект – богатството, но и изследването на човека.

Приведената по-горе дефиниция е конкретизирана в глава II (Предмет на икономическата наука), където ясно се посочва, че предмет на изследванията на икономическата наука са „... преди всичко онези подбудителни мотиви, които най-силно и най-устойчиво въздействат върху поведението на човека в стопанската сфера на неговия живот“¹. При това, както твърди Маршал, „икономистите имат работа с човека като такъв, не с някакъв абстрактен или „икономически“ човек, а с човек от плът и кръв. Те имат работа с човек, който в своята стопанска дейност се ръководи в голяма степен от егоистични мотиви и в същата степен отчита егоистичните мотиви на другите ...“². Белег за действителна научност на използваните методи за анализ от икономическа наука е измерването на силата на подбудителните мотиви (а не самите мотиви) на човешкото поведение чрез единици богатство или неговия всеобщ представител – парите³.

Представените постановки на Маршал дават възможност да бъдат формулирани някои изводи относно неговия изследователски подход:

- Налице е целенасочен стремеж за стесняване на обхвата на обекта и предмета на научното икономическо изследване. Напълно са елиминирани политическите, социалните, институционалните, етичните и т.н. фактори на икономическата действителност. Доколкото се интерпретират, те се разглеждат по-скоро като външна среда, а не като детерминанти на икономическия процес.
- Основен предмет на икономическия анализ са подбудителните мотиви на конкретния човек, които обуславят неговото егоистично поведение в стопанската дейност. По същество в неявна форма тук е представен присъщият на неокласическия икономикс методологически индивидуализъм.
- Ясно се проявява разбирането за необходимостта от по-голяма прецизност и точност на икономическия анализ чрез стойностно (парично) измерване на установяваните връзки и зависимости.

От края на XIX – началото на XX век неокласическият икономикс се наложи като основно течение (мейнстрийм) в теоретичната икономическа наука, а неговото преподаване масово навлезе в университетите по целия свят. Водещите представители на неокласическия икономикс се превърнаха в своеобразни „законодатели“ в сферата на икономическата теория, присвоявайки си правото да се произнасят меродавно по това кое е истинска наука и кое не, кои нови публикации съдържат научен принос, кои изследователи могат да бъдат признати за истински учени и т.н. През последните 2-3 десетилетия на миналия век неокласическият мейнстрийм във висока степен се официализира, което естествено стимулира острите критики спрямо това направление в икономическата наука.

¹ Пак там, с. 69.

² Пак там, с. 83.

³ Пак там, с. 70, 107.

Макар че претърпя определено развитие през миналия век, неокласическият икономикс в цялост следва заложената от Маршал традиция. В основата на изследователския подход остават малък брой абстрактно формулирани постулати (предположения, допускания), което характеризира метода на анализ като подчертано дедуктивен. Като предмет на икономикса трайно се утвърждава станалата класика формулировка на Лайънъл Робинс: „Икономиката е наука, изучаваща човешкото поведение като отношение между цели и оскъдни средства, които имат алтернативна употреба“¹. Равнището на абстрактност в изследванията (т.е. придържането към разбирането за „чист икономикс“) последователно се повишава, а масираното използване на формализиран иконометричен апарат се утвърждава като неотменим императив за всяка разработка, която претендира да се смята за научна.

Мощното настъпление на неокласическия икономикс имаше като свой резултат дългогодишното negliжиране на политическата икономия като наука. Като по-съществено нейно постижение в началото на миналия век може да бъде отчетено разработването на теорията на империализма от учените марксисти (Д. Хобсън, Р. Люксембург, В. И. Ленин и др.).

Negliжирането на политическата икономия и дори пълното ѝ отричане от неокласическия икономикс е особено силно изразено през първата половина на XX век. В своята „История на икономическия анализ“ Йозеф Шумпетер образно представя различието между политическата икономия и икономикса. „Политическата икономия е съвкупност от възгледи и системата от социални ценности, която ги подкрепя – пише той. – В противовес на политическата икономия, под научна икономика или аналитична икономика ще разбираме съвкупността от дейности и методи, използвани от икономистите, за да *обяснят* явленията от икономическия живот. Разликата може да се илюстрира с различните предмети, изучавани в медицинските факултети. Химията, физиологията, биологията изучават научните основи на медицината, а не самата медицина“. Споменатият вече Л. Робинс е още по-краен в постановката си, отричаща всякакво научно съдържание на политическата икономия. Според него, политическата икономия е „... форма на социално философстване, за което не си заслужава да проливаме слъзи“².

През втората половина на миналия век под въздействието както на фактори от социално-икономическия живот, така и на такива от научно-познавателно естество, представителите на неокласическия мейнстрийм постепенно смекчават критичния тон спрямо нароилите се множество школи и направления на възродилата се политическа икономия. Нещо повече, търсят се допирни точки и приемливи обяснения на различията между икономикса и политическата икономия. Характерна в тази посока е постановката на Ф. Найт. „Дискусиите и противоречията, – твърди той – идват от различните разбираня за целите на използването на оскъдните ресурси. Когато въпросите за целите се обвързват с държавата, се получава *политическа икономия*,

¹ Цит. по Гилпин, Р., Глобална политикономия. Разбиране на международния икономически ред, С., 2003, с. 39.

² Цит. по Танова, П., Политическа икономия и икономикс – опит за ретроспекция, Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Сборник с доклади от научна конференция, Варна, 2007, с. 117, 118.

когато фокусът се измества към индивида, имаме работа с *икономикс*¹. Това нескрито омаловажаване на различията и свеждането им единствено до интегрирането на държавната активност в политико-икономическите изследвания е показателно за определена „реабилитация“ на политическата икономия и признаване на правото ѝ на съществуване като наука.

Смекчаването на критичния тон от страна на неокласическия икономикс е особено силно изразено в края на XX – началото на XXI век, което дава основание на редица автори за заключението, че различията между политическата икономия и икономикса постепенно се размиват, че между тях е възможна не само конвергенция, но дори синтез в бъдеще. Времето ще покаже доколко са обосновани тези предположения. Онова, което безспорно е ясно към днешна дата, това е фактът, че еволюиралият неокласически икономикс изживява сериозна криза², че той претърпя провал като теоретичен фундамент на макроикономическата политика през последните 3 десетилетия, че той се оказа неспособен да предвиди и още повече да съдейства за предотвратяването на редица кризисни процеси в световното стопанство. Обяснима е при тези обстоятелства промяната в поведението на мейнстрийм икономикса: преминаването от тотално настъпление към по-голяма търпимост и даже към „отбранителна“ позиция. Налага се изводът, че както и в други области на социалния живот, научното „високомерие“, пренебрегването на други разбирания относно природата на икономическото развитие и неговия механизъм не са оправдани, нещо повече, те са обективно вредни и опасни, могат да имат висока икономическа и социална цена.

През втората половина на миналия век интересът към политическата икономия постепенно започна да се завръща. Особено интензивна е тази тенденция през последните две десетилетия. Основателен е въпросът: на какво се дължи възраждането на политическата икономия? Според автора на настоящия труд, този факт може да се обясни с действието на цялостна сложна система от фактори.

- Ясно може да се установи действието на един съществен епистемологичен фактор: интегрирането на изследователски подходи и теоретични модели от различните социални науки (философия, икономика, право, социология, политология и др.). Този феномен отразява обективното единство на социалния живот, засилващото се взаимодействие между различните сфери на социалната практика. Нещо повече, икономиката и другите социални науки по необходимост възприемат изследователски подходи и конкретни постановки от редица естествени науки (математика, физика, биология, физиология и др.).
- Налагането на модела на смесената икономика като адекватна форма на организация на стопанския и социалния живот в огромен брой страни.
- Осъзнаването на политическо равнище на неспособността на пазарите автономно да решават икономическите и социалните проблеми на обществото. Пазарните провали, които имат напълно обективен характер, налагат със силата на неотменим императив необходимостта от активна намеса на съвременната

¹ Knight, F., H., *Methodology in Economics: Part 1*, Southern Economic Journal, Vol. 27, 1961, № 3, p. 187 (Цит. по Танова, П., цит. съч., с. 118).

² Срв. Минчев, Д., *Икономическата теория е на кръстопът*, Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 126, 127.

държава в стопанския живот (с цел осигуряване на публичните блага; защита на обществото от т.нар. външни ефекти на пазарната дейност; регулиране на производството в онези отрасли и сфери, където възникват условия за естествени монополи; коригиране на неблагоприятните социални последици на пазарната икономика – бедност, безработица и др.; стабилизация на икономиката с инструментите на макроикономическата политика с оглед „изглаждане“ на бизнесцикъла и предотвратяване на инфлационните шокове и т.н.)¹. През последните 2-3 десетилетия тук се прибавя още един съществен феномен – огромното разрастване на финансовите пазари, интензивната търговия с нови финансови инструменти при силно изразена асиметричност на информацията за пазарните агенти (което означава наличие на огромни рискове) и изоставаща регулация на този бизнес на националнодържавна и интернационална основа.

- Изострянето на конкурентната борба на световния пазар в условията на научно-техническата революция, промяната в нейния характер, форми и методи при нарастваща отвореност на отделните национални икономики. На тази база националната държава явно или скрито се намесва в конкурентната борба, подпомагайки националния бизнес или прибегвайки до разнообразни форми на протекционистична защита на същия спрямо чуждестранната експанзия.
- Мощното настъпление на транснационалните капиталови формации – транснационалните корпорации (ТНК) и транснационалните банки (ТНБ) през последните 4-5 десетилетия, превръщането им в основен агент на световното икономическо развитие. Експанзията на тези формации оказва противоречиво въздействие върху икономическото, социалното и политическото развитие на огромен брой страни (страни на произхода и приемащи страни). Обясним е стремежът на държавите да регулират операциите на ТНК и ТНБ с цел максимизиране на техния позитивен принос за националните икономики и смекчаване на нежелателните отрицателни ефекти.
- Развитието на процесите на регионализация и глобализация в световната икономика. Макар и да са напълно обективни по своя характер, тези процеси се институционализират чрез подписването на разнообразни регионални или глобални споразумения и учредяването на голям брой международни организации. С тази институционализация националните държави делегират определени компетенции по регулирането и контрола върху различни области на стопанския живот на интернационалните институции. Поради това политическият елемент в организацията на стопанския живот и неговото управление придобива все по-ярко изразен интернационален характер.
- Глобалните трусове във функционирането на световната икономика (суровинно-енергийните, продоволствените, финансовите и други кризи). Особено ярко изразено е въздействието на настоящата глобална финансово-икономическа криза, която причини огромни икономически и социални щети на човечеството, но и затвърди убеждението, че икономическата цялостност и взаимозависимост

¹ Осадчая, И., Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства?, МЭ и МО, 2009, № 5, с. 31, 32.

мост на съвременния свят налага засилване на международното сътрудничество, изработването на адекватен модел на глобално икономическо управление. Настоящата криза, която се прояви по-скоро като цялостна, системна криза, обуслови още един съществен исторически урок: решаването на сложните проблеми на съвременното световно стопанско развитие изисква гъвкав и прагматичен подход, а не робуване на определени идеологически догми и налагането им като някаква свещена „религия“.

- Историческите събития, довели до радикална промяна на световната политическа карта. Става дума за разгръщането на вълната на деколонизацията и краха на световната социалистическа система. Деколонизацията имаше като свой резултат възникването на огромен брой политически независими страни, които се изправиха пред сложните проблеми на преодоляването на икономическата и социалната изостаналост, индустриализацията на икономиката и промяната на периферната позиция в системата на международното разделение на труда¹. Разрешаването на тези проблеми предполагаше мобилизиране на големи финансови, материални и интелектуални ресурси, следване на определена стратегия и политика, изпълнение на конкретни перспективни планове и програми. Изпълнението на тези исторически задачи не можеше да бъде оставено на пазара и конкурентните пазарни сили (още повече, че в много нововъзникнали страни пазарът беше свършено неразвит и примитивен), което налагаше изключително активно ангажиране на държавите в стопанския и социалния живот.

Разпадането на световната социалистическа система се осъществи в кратък исторически срок. Процесът на радикалната социално-политическа и икономическа трансформация в тези страни постави редица важни въпроси: дали избраният трансформационен модел беше най-добрият; дали трансформацията не би могла да бъде извършена при по-ниска (и по-поносима!) икономическа и социална цена; дали беше оправдано толкова бързото и рязко „оттегляне“ на държавата от икономическия живот; дали не беше платен прекомерно висок данък на модели, извлечени от чуждестранната практика и т.н.? Отговори на тези въпроси в продължение на повече от 20 години търсят учените икономисти, политолози, социолози, философи, историци, както и редица международни организации.

Под въздействието на тези (а и на редица други) фактори възраждането на политическата икономия, както и формирането на множество направления и школи в нейните широки рамки, имат напълно закономерен характер. На този фон интерпретацията на ренесанса на политическата икономия като проява на някакво модно интелектуално увлечение е абсолютно необоснована.

Икономическата теория все още не е разработила единна типология на съвременната политическа икономия. Различните автори разграничават 2, 3 или повече значения при използването на термина „политическа икономия“. Този факт не бива да изненадва: още преди 6 десетилетия Й. Шумпетер установи, че „политическа икономия“ означава различни неща за различните автори и в някои случаи означава това,

¹ Срв. Братерский, М.В., цит. съч., с. 5.

което днес е известно като икономическа теория или „чист икономикс“¹. В условията на нарастващ плурализъм в сферата на икономическа теория² логично е да се очаква разширяване, а не стесняване в значението на термина „политическа икономия“.

На първо място като политико-икономисти се идентифицират автори, обучавани в духа на неокласическия икономикс и активно работещи в руслото на съвременния мейнстрийм-икономикс. Запазвайки привързаността си към предмета, методологията, позитивния анализ, строгата иконометрична формализация, присъщи на неокласическия икономикс, тази влиятелна група автори приема необходимостта от използване на изследователски подходи от други научни области и разширяване на обхвата на икономическата теория. Нещо повече, смята се за напълно нормално като резултат от еволюцията на неокласическия икономикс да бъдат изоставени някои от постулатите, на които се основаваше неокласическата ортодоксия. За авторите от това направление „политическата икономия е само стара и по-всеобхватна версия на дисциплината“³.

За представителите на това направление е напълно обосновано в съдържанието на мейнстрийм-икономикса да бъдат включени проблеми на институционалната уредба, макроикономическата политика на съвременната държава и оценката на нейната ефективност, национално-държавната външноикономическа политика, регулирането на системата на международните икономически отношения на различни равнища и т.н. Налагащото се засилено внимание към институционални и политически проблеми е аргумент в подкрепа на политико-икономическата идентификация на това направление.

Представителите на разглежданото научно направление, много от които имат собствен принос в различни области на мейнстрийм-икономикса, активно публикуват своите изследвания в авторитетни научни списания, определящи се като политико-икономически (напр. *Journal of Political economy* – издание на департамента по икономикс на университета в Чикаго), което се оценява като израз на уважение към историческата традиция⁴.

На второ място, политическата икономия разшири своя периметър чрез т.нар. икономически империализъм, т.е. чрез приложението на методологията и някои теоретични модели от арсенала на неокласическия икономикс към определено неикономически области. На тази основа се формираха такива научни направления като неокласическият институционализъм, школата за обществен избор и др. Това научно направление превръща в ендеогенни за мейнстрийм-икономикса „онези променливи величини, които традиционно са били смятани за екзогенни и следователно са запазен периметър на една или друга социална наука като психология, социология

¹ Schumpeter, J.A., History of Economic Analysis, New York: Oxford University Press, 1954, p. 21 (Цит. по Коева, С., Съвременната политическа икономия ..., с. 10).

² Младенова, З., Кризата и безпрецедентната държавна намеса ще окажат влияние върху икономическите идеи, Икономика, 2010, № 2, с. 52-57.

³ Коева, С., цит. съч., с. 10.

⁴ Младенова, З., Минало и настояще в интерпретацията на термина „политическа икономия“ в съвременните условия, Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 54, 55, 59.

или политология¹. Разглеждайки икономикса като универсална наука, авторите от това направление смятат, че такива научни абстракции като оскъдица, цена и възможности могат да бъдат ефективно използвани за обяснение както на индивидуалното поведение, така и на социалните резултати².

Неокласическият институционализъм обяснява възникването и развитието на различните типове институции като резултат от максимизиращото поведение на рационалните индивиди. При това действията на индивидите са мотивирани от целенасочения стремеж да се повишава икономическата ефективност и да бъдат максимизирани собствените ползи.

Много авторитетната теория за обществения (публичния) избор беше лансирана в началото на 60-те години на миналия век от изтъкнатия американски учен икономист Джеймс Бюканън, лауреат на Нобелова награда по икономика за 1986 г.³ Към разработката на различни аспекти на тази теория са съпричастни и други бележити учени като Пол Самуелсън и Кенет Ероу. Предмет на изследване на тази теория е сферата на колективното действие, политическият пазар, който е паралелен и аналогичен по механизъм на функциониране на традиционния частен пазар на стоки и услуги. Основни участници на политическия пазар са избирателите, политиците, държавните служители (бюрокрацията). Поведението на всяка от тези групи участници е рационално и насочено към извличане на максимална изгода⁴: избирателите се стремят да си осигурят максимален достъп до публични блага, политиците са загрижени преди всичко да увеличат своите шансове на изборите, бюрокрацията неистово се стреми към увеличаване на собствените правомощия и предоставения ѝ бюджет и т.н.

Интерпретацията на политическия процес от теорията за публичния избор е много различна от обяснението на същия процес от политологията. Много различни са и изводите относно характера и ролята на държавата като политически институт. Политологията разглежда държавата като нещо, стоящо над индивидите, възплъщение на добрата воля, гарант на общия интерес⁵. Според теорията за обществения избор, намесата на правителството в стопанския живот деформира пазарната конкуренция, влошава икономическата ефективност, нарушава справедливостта при разпределението на доходите. Оттук произтича изводът, че намесата на държавата в стопанския живот реално води до правителствени провали (провали на правителствената политика). Логично на тази основа се аргументира препоръката за ограничаване на държавния „активизъм“ в икономическата сфера. Ярката политическа отговорност на теорията за публичния избор е особено присъща на нейните по-консервативни представители.

На трето място, през последните 2-3 десетилетия се формира едно специфично направление, което интерпретира политическата икономия като интердисциплинарна наука. Политическата икономия се отъждествява с „интердисциплинарни изслед-

¹ Гилпин, Р., цит. съч., с. 40.

² Hirshleifer, V., The Expanding Domain of Economics, American Economic Review, 1995, № 6, p. 53.

³ Buchanan, J.M., G.Tullock, The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy, University of Michigan Press, 1962.

⁴ Ibid., p. 306.

⁵ Срв. Коева, С., цит. съч., с. 18.

вания, които водят своите корени от икономикса, правото и политическата наука, целящи да се установи как политическите институции, политическата среда и капитализмът оказват влияние едно на друго¹.

Авторите от това направление се придържат към разбирането, че икономиката и пазарите са вградени в по-големи обществено-политически системи, съставени от могъщи играчи и институции, най-важни от които са националните правителства. Поведението на тези играчи и институциите (икономически, политически, социални) и взаимодействието им оказват съществено влияние върху целта на икономиката, определят границите, в чиито рамки функционира пазарът (ценовият механизъм)². На тази основа „политическата икономия означава предимно **въпроси**, възникнали от взаимодействието на икономически и политически отношения. Поддръжниците на този широк подход към предмета (на политическата икономия – бел. В.М.) са еkleктични в избора си на съдържание и методи (икономически, исторически, социологически, политически и пр.)“³.

Този интердисциплинарен подход при формулирането на съдържанието и методологията на политическата икономия се радва на широка популярност сред икономисти и политолози.

На четвърто място, през 60-те и 70-те години на миналия век ускорено се разви едно ново направление, определяно като неортодоксална (или хетеродоксална) политическа икономия. Бурното развитие на това направление се интерпретира като резултат от радикалните настроения през посочения период, от една страна, и реакция на задълбочаващия се формализъм на ортодоксалния мейнстрийм-икономикс, от друга⁴. Хетеродоксалната политическа икономия е изключително нехомогенна по своята структура. Втората конференция на Асоциацията за хетеродоксален икономикс през 2000 г. включи в обхвата на това направление следните школи: посткейнсиански икономикс, марксистки икономикс, теория на трудовия процес, институционален икономикс, феминистки икономикс, еволюционен икономикс, история на икономическата мисъл, бизнес история, социален икономикс, инпут-аутпут анализ, икономическа политика, интердисциплинарен икономикс, срафиански икономикс, икономическа философия⁵. Един от изтъкнатите представители на това направление – австралийският учен Ф. О’Хара, включва в неговия състав следните школи: институционализъм, марксизъм, посткейнсианство, шumpетерианство, социоекономика, политическа икономия на международните отношения, екологична политическа икономия, политическа икономия на развитието⁶.

¹ Младенова, З., Минало и настояще в интерпретацията на термина ..., с. 60, 61.

² Гилпин, Р., цит. съч., с. 54, 57, 98.

³ Пак там, с. 44, 45.

⁴ Срв. О’Хара, Ф., Современные принципы неортодоксальной политической экономии, Вопросы экономики, 2009, № 12, с. 38.

⁵ Lee, F.S., The Association for Heterodox Economics: Past, present and future, *Journal of Australian Political Economy*, Vol.50, 2002. Цит. по Атанасова, В., Мейнстрийм плурализъм и хетеродоксален плурализъм: проблеми и перспективи в развитието на съвременната икономическа наука, Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 154, 155.

⁶ О’Хара, Ф., цит. съч., с. 38.

Към хетеродоксалното направление много често се отправя упрек за отсъствие на обединяваща теоретична парадигма и отказ от използването на формализиран иконометричен апарат. Нерядко се твърди, че обединяващото звено в разнообразието на хетеродоксалните школи е острата критика спрямо мейнстрийм-икономикса. От своя страна, представителите на хетеродоксалното направление считат за свое най-съществено достойнство плуралистичния подход при изследването на социално-икономическата действителност. Те оценяват като положителна тенденцията към определено сближаване и обмен на идеи между различните теоретични школи, което съдейства за по-нататъшното развитие и обогатяване на теорията, но се обявяват решително срещу сливането им в единна теоретична платформа. Доведената до край конвергенция, смятат представителите на това направление, на практика би затруднила по-нататъшното развитие на неортодоксалната политическа икономия.

Тенденцията към сближаване на различните школи в структурата на хетеродоксалната политическа икономия намира израз в разработката на алтернативни принципи, към които се придържат изследователите от това направление. Според Ф. О'Хара става дума за принципа на историческата специфичност, принципа на кръговата и кумулативна причинност, принципа на противоречието, принципа на нееднородност на агентите и принципа на неравномерното развитие¹. Всеки от тези принципи изразява съществена характеристика на обекта на изследване, която детерминира насочеността и логиката на неговото изследване. Например, съгласно принципа на кръговата и кумулативна причинност стопанската система се разглежда като отворена, с взаимносвързани променливи и коефициенти за връзка, променящи се във времето. Многократните взаимни въздействия в рамките на системата и между нея и околната среда имат постоянен характер, поради което еволюцията на системата също е постоянен процес. Отправна точка на кръговата и кумулативна причинност е анализът на ролята на културата в социално-икономическия процес. Стремещт е да се избягват еднофакторните теории и да се прилагат по-широки подходи, в които се признава важността на социалните, политическите и икономическите аспекти в контекста на екологичната устойчивост. В хода на историята различните фактори въздействат върху икономиката кумулативно, тъй като връзките между тях водят до засилване на ефекта на първоначалните изменения. Взаимодействието на социално-икономическите и техническите фактори в рамките на кръговата и кумулативната причинност обуславя по-силни изменения, отколкото всеки от факторите самостоятелно предизвиква².

Авторите от хетеродоксалното направление подлагат на ожесточена критика редица ключови аспекти на мейнстрийм-икономикса.

- Обект на критика е на първо място обхватът на икономическата теория. За неортодоксалните политико-икономисти предметът на мейнстрийм-икономикса – изследването на оптималното разпределение на оскъдните ресурси под въздействието на пазарно-ценовия механизъм, е необосновано стеснен. Пълноценният икономически анализ изисква, според тях, отчитане действието на

¹ Срв. О'Хара, Ф., цит. съч., с. 39 – 55.

² Пак там, с. 43, 44.

широк кръг фактори – икономически, политически, институционални, социални, технологични, културно-цивилизационни, психологически, етични и други фактори и условия. Абсолютно недопустимо е, според хетеродоксалните автори, пренебрежението към ролята на държавата в стопанския живот¹.

- Методологическият индивидуализъм, към който се придържа мейнстрийм-икономиксът, се счита за неприемлив и неадекватен като изследователски подход. На мястото на максимизиращия поведението си индивид те поставят големите общности – предприемачи, финансисти, наемни работници, класи, етноси, полове и т.н. За хетеродоксалната политическа икономия икономическата наука е социална по своята природа, а съвсем не „чист икономикс“.
- Претенциите на мейнстрийм-икономикса да бъде универсална наука, чиято методология и теоретични модели са валидни „извън времето и пространството“, решително се отхвърлят от неортодоксалните политико-икономисти. По-скоро с насмешка се приемат твърденията, че икономическата теория използва модели, сравними по строгост с моделите на физиката, химията или математиката. Абстрактните иконометрични модели, твърдят хетеродоксалните автори, правят анализа елегантен, но не решават теоретичните проблеми.
- Абстрактните предположения (допускания), към които се придържа ортодоксалният икономикс и върху които изгражда теоретичните си модели, се отхвърлят като предпоставени, остарели и не съответстващи на сложността и динамичната природа на съвременната глобализирана икономика.
- С възмущение се посреща твърдението, че икономическата теория е ценностно „неутрална“. Подобно твърдение, според хетеродоксалните автори, е изцяло лицемерно. Мейнстрийм-икономиксът, смятат те, е пропит от консервативни социални и политически предубеждения, той е в плен на пазарната рационалност и ефективността и индиферентен към такива проблеми като хроничната безработица и социалното неравенство².

Разбира се, във водената ожесточена дискусия мейнстрийм-икономистите не остават безучастни. В своя защита те привеждат редица аргументи.

Първо, според авторите от доминиращото направление, то е абсорбирало всичко най-добро, разработено от икономическата теория и издържало проверката на времето.

Второ, твърди се, че съвременният мейнстрийм-икономикс съществено се е отдалечил от строгата неокласическа ортодоксия. Нещо повече, един от изтъкнатите представители на мейнстрийм-икономикса Дейвид Коландър дори обявява неокласическия икономикс за мъртъв³. Според Коландър и съавтори, съвременният мейнстрийм-икономикс е преодолял строгата база на неокласическия икономикс

¹ Horn, K., Der Bankrott der Ökonomen. Die Finanzkrise enthüllt auch das Versagen der Wirtschaftswissenschaften, *Intrnationale Politik*, 2008, № 12, S. 55; Гринберг, Р., Возвращение политической экономики, *Вопросы экономики*, 2010, № 11, с. 154.

² Подобно относно критиката вж. Гилпин, Р., цит. съч, с. 43, 44, 70, 72, 82, 83, 85, 86; Коева, С., цит. съч., с. 13, 14; Младенова, З., Минало и настояще в интерпретацията на термина ..., с. 62, 63.

³ Colander, D., The death of neoclassical economics, *Journal of History of Economic Thought*, 2000, Vol.22, № 2.

„рационалност – егоизъм – равновесие“ и се основава на нова теоретична триада – „ограничена рационалност – просветен личен интерес – устойчивост“¹.

Трето, мейнстрийм-икономиксът е „отворен“ за изследователски програми, твърде отдалечени от ортодоксалната неокласика (напр. еволюционна теория на игрите, екологичен икономикс, поведенчески икономикс, експериментален икономикс и др.). Това „отваряне“ дава основание на авторите от доминиращото направление да го обявят за плуралистично².

Тези твърдения на мейнстрийм-икономистите се възприемат като външна мимикрия, зад която се крие агресивната и хегемонистична природа на представляваното от тях направление. Като се отчита „критичният патос“ на хетеродоксалната политическа икономия и нейната привързаност към плурализъм в подхода, съдържанието на теоретичните модели, дискусиата с мейнстрийм-икономикса в предвидимо бъдеще едва ли ще бъде смекчена. Логично е да се предполага, че глобалната финансово-икономическа криза поради особената си дълбочина, териториален обхват, социални, политически и други последици ще внесе допълнителна острота в дискусиата.

МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ КАТО НАУКА

Общата дългосрочна тенденция на възраждане на интереса към политическата икономия като комплексна интердисциплинарна наука се проявява особено ярко при международната политическа икономия (МПИ) като нейна интегрална част. Макар че този процес води началото си от втората половина на 50-те години на XX век, той се разгърна с особена интензивност през 70-те години, когато окончателно беше преодоляно взаимното отчуждаване на икономическата теория и политологията при изследването на международната икономическа система и световното стопанство като цяло³. Днес МПИ има статут на утвърдена научна дисциплина със собствен предмет и методология на изследване. Различни аспекти на МПИ се разработват от учени икономисти, политолози, историци, юристи, социолози и т.н. Значими изследователски програми в сферата на МПИ се изпълняват от многочислени институти и международни научни колективи. Като учебна дисциплина МПИ се преподава в голям брой университети практически по целия свят.

Възраждането на МПИ е резултат от действието на широка гама от икономически, политически и юридически фактори.

На първо място, през целия период след Втората световна война ясно се проявява тенденцията на ускорено нарастване и диверсификация на системата на външно-икономическите връзки. По темпове на растеж процесът на интернационализация на стопанския живот устойчиво превишава нарастването на brutния вътрешен продукт практически във всички групи страни. Равнището на отвореност на отделните национални икономики последователно се повишава, а експортно ориентираният модел на икономически растеж и индустриализация трайно се наложи в огромен брой страни.

¹ Срв. Атанасова, В., цит. съч., с. 149.

² Пак там, с. 148 – 152.

³ Срв. Братерский, М.В., цит. съч., с. 5, 6.

Бурната експанзия на ТНК, ТНБ, различните финансови фондове и други бизнесорганизации трайно и дълбоко обвързва националните възпроизводствени процеси на страните партньори. Дългогодишният процес на регионализация на стопанския живот през последните 3 десетилетия се съчетава с не по-малко интензивния процес на икономическата глобализация. Последователното разширяване и задълбочаване на интернационализацията на стопанския живот обективно обуславя силно изразената цялостност и взаимозависимост на икономиката в рамките на световното стопанство.

На второ място, в условията на смесената икономика интернационализацията на стопанския живот изпитва трайното въздействие на политическите фактори. На национално-държавна основа е изградена цялостна система за регулиране на външно-икономическата дейност, създадени са и компетентни за това държавни институции. На двустранна, регионална и универсална (глобална) основа се създават системи за регулиране на икономическите връзки, подписват се съответни споразумения, създават се международни институции, на които страните партньори делегират различни функции по управление на процеса на интернационализацията. На практика обективният процес на разгръщане на икономическата интернационализация протича при условия, целенасочено формирани от политическите фактори на различно равнище. Логичен би бил изводът, че в сферата на международната икономика е установено реално (фактическо) единство и взаимодействие на икономика и политика, което закономерно намира отражение и в научната област.

Съществено значение за възраждането на интереса към МПИ имаха някои научни публикации от края на 60-те – началото на 70-те години на XX век. През 1968 г. американският учен проф. Ричард Купър публикува фундаментален труд, посветен на икономическата взаимозависимост¹. Тук Купър формулира най-сериозния, според него, проблем и следвоенната международна икономика – засилващия се сблъсък между икономическите и технологичните сили, обединяващи земното кълбо, и запазващата се световна политическа фрагментация. Този сблъсък се интерпретира като източник на икономическа нестабилност, заплахата за откритостта и ефикасността на световната икономика. Изграждането на адекватна система за международно управление, твърди Купър, е императивно политическо решение, което може да елиминира посочения сблъсък и да гарантира просперитета на световната икономика. Една ефикасна система за международно икономическо управление може да бъде създадена при силна политическа подкрепа от заинтересованите страни. Подобна възможност Купър вижда в рамките на Атлантическата общност, като не изключва възможността за създаване на системи за международно икономическо управление и в по-тесните рамки на отделните региони.

Малко по-късно друг изтъкнат американски учен Чарлз Киндълбъргър публикува голяма монография, в която разкри задълбочаващите се противоречия между икономическите и политическите интереси във взаимозависимия свят². През същата 1970 г. британската авторка Сюзън Стрейндж публикува статия – манифест, в която призова икономистите и политолозите да преодолеят взаимната изолация. Тя кон-

¹ Cooper, R., *The Economics of Interdependence: Economic Policy in the Atlantic Community*, N.Y., 1968.

² Kindleberger, Ch., *Power and Money: The Politics of International Economics and the Economics of International Politics*, N.Y., 1970.

статира, че двете научни дисциплини прекомерно са се затворили в себе си, поради което недопустимо игнорират фундаменталните изменения в световната икономика и политика¹. Обосновано може да се твърди, че тези публикации изиграха ролята на интелектуална предпоставка за възстановяване на политико-икономическия подход при изследването на международната икономическа система.

МПИ се придържа към представеното разбиране за вграденост на икономиката в по-големи и по-сложни общественно-политически системи. Отнесено към международната икономика, това разбиране означава, че тя функционира и се развива в рамките на определен международен икономически ред при сложното взаимодействие на икономически, политически, социални, исторически, идеологически и други фактори. От съществено значение за МПИ е идентифицирането на политическите „играчи“, чието поведение определя във висока степен целта на международната икономика и принципните правила за нейното функциониране. Централно място сред тях заемат националните държави, които разработват и практически провеждат своя икономическа (в т.ч. и външноикономическа) политика. Националните държави легитимират и защитават националните интереси при международното икономическо общуване. Върху формирането на националните икономически интереси и тяхното трансформиране в политически интереси съществено въздействие оказват мощните частни капиталови структури и техните асоциации, синдикатите, както и влиятелните организации на гражданското общество. В условията на задълбочаваща се регионализация на стопанския живот значително нараства ролята на регионалните икономически обединения (особено тези с интеграционна насоченост). На тях се възлагат определени функции по регулирането на стопанската дейност в рамките на съответните общности. Разработването на глобални правила и норми, отнасящи се до международната икономика, и контролът върху тяхното спазване са възложени на световните (универсалните) икономически организации.

Обект на изучаване от МПИ е международната икономика (международната икономическа система), а неин предмет – функционирането и развитието на международната икономика при взаимодействието на икономически и политически фактори². В предметния обхват на МПИ попада също изследването на въздействието на международния икономически ред върху националното икономическо и социално развитие на различните страни.

Така дефинираният предметен обхват на МПИ дава основание тя да бъде определена като интердисциплинарна наука, включваща в своето съдържание знания от икономическата теория (международния икономикс), политологията, теорията на международните отношения, институционалния икономикс и др. Интегрирайки научни знания, осигурявани от тези дисциплини, МПИ изучава международната икономическа система относително комплексно и при висока степен на конкретност. Този характер на аналитичния подход, използван от МПИ, обогатява научното знание,

¹ Strange, S., *International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect*, International Affairs, 1970, Vol.46, № 2 (Срв. Братерский, М.В., цит.сър., с. 6).

² Срв. Plümper, T., *Internationale Politische Ökonomie*, Lexikon der internationalen Wirtschaftsbeziehungen (Hrsg. Thomas Plümper), München, 1996, S.167; Гилпин, Р., цит. сър., с.53.

дава възможност да бъдат установени и изследвани сложните връзки и взаимодействия в сферата на международната икономика.

Интердисциплинарният характер на МПИ като наука определя интегралната природа на нейната методология като съчетание от икономически, политологически, исторически, социологически и други изследователски методи и подходи.

МПИ кореспондира най-тясно с родствената ѝ наука международен икономикс. Макар че между двете научни дисциплини не може да бъде издигната „китайска стена“, тяхната специализация е ясно изразена, което прави възможно разграничаването им. Международният икономикс изучава международната икономика като система от пазари, изследвайки международното движение на стоките, услугите, финансовите потоци и трудовите ресурси. Вниманието на международния икономикс се съсредоточава преди всичко върху действието на икономическите и технологичните фактори, както и върху ефектите на международния икономически обмен за отделните национални икономики¹.

Подходът на МПИ е значително по-широк, тъй като отчита действието на по-богатата палитра от фактори. Международният икономикс изучава логиката на международния икономически обмен в „чист вид“, поради което игнорира действието на политическите, институционалните, историческите и други подобни фактори. От позицията на МПИ тази група фактори е особено съществена, тъй като определя целта, динамиката, резултатите и правилата, в съответствие с които функционира и се развива международната икономическа система. Докато международният икономикс интерпретира пазарите като автономни саморегулиращи се механизми, МПИ се придържа към разбирането за вграденост на пазарите (в т.ч. и международните) в големи обществено-политически системи, които установяват параметрите, в чиито рамки функционират пазарно-ценовите механизми. Т.е. от позицията на МПИ пазарите не са автономна, самодостатъчна система, а манипулируема система, изложена на силното въздействие на политически институционални и други фактори².

Казаното в никакъв случай не отрича ролята на международния икономикс при изучаването на формите, тенденциите и закономерностите в развитието на системата на международните икономически отношения. По-задълбоченото познаване на международната икономическа система изисква обаче допълване на аналитичния подход на международния икономикс с по-комплексния инструментариум на МПИ.

Диференцираната изследователска програма на МПИ включва широк набор от конкретни теми. Един съвсем неизчерпателен списък на тези теми включва:

- Еволюция на международния икономически ред от епохата на меркантилизма (XVI – XVII век) до наши дни. Фактори и предпоставки на еволюцията, съществени характеристики на последователно сменящите се международни режими.
- Формиране на нови центрове на икономическа, технологична и военна мощ в рамките на световното стопанство. Промяна в международното политическо

¹ Macmillan Dictionary of Modern Economics ..., p. 252.

² Срв. Гилпин, Р., цит.сч., с. 57, 59, 98, 101.

влияние на отделните страни и групи страни и произтичащи от това изисквания към международния икономически ред.

- Регионална икономическа интеграция – фактори и предпоставки, форми на регионалната икономическа интеграция, статични и динамични ефекти, методи на регионалната икономическа интеграция, разширяване и задълбочаване на интеграционния процес, функционална и институционална интеграция, интеграцията като състояние и процес, специфични особености на интеграционния процес в различните региони и субрегиони на световното стопанство.
- Съотношение на икономика и политика в интеграционния процес (интеграция „отгоре надолу“ и интеграция „отдолу нагоре“)¹. Политически предпоставки, мотиви и резултати на регионалния интеграционен процес, форми на проявление и степени на политическата интеграция².
- Регионализъмът като политически процес „Новият регионализъм“ – съдържателни и териториални характеристики. От „регионален“ към „глобален“ регионализъм³.
- Глобализацията на съвременната световна икономика – фактори, форми на проявление, основни агенти на процеса, въздействие на глобализацията върху отделните национални стопанства и националната стопанско-политическа автономия, ефекти на икономическата глобализация, идеологическа основа на процеса на икономическата глобализация. Глобализъмът като политически курс, роля на водещите световни сили и универсалните икономически организации при формирането и реализацията на политиката на икономически глобализъм.
- Съотношението регионализъм – глобализъм в съвременните условия – взаимна допълняемост или противопоставяне?⁴
- Съвременният международен икономически ред – идеология, адекватност на потребностите на глобалното икономическо развитие, пълнота на режимите в различните функционални сфери, оценка на тяхната ефективност. Глобалните икономически организации – компетенции, управление, проблеми на тяхното функциониране, налагащи се реформи⁵.

¹ Fishlow, A., S. Haggard, *The United States and the Regionalization of the World Economy*, Paris, OECD, 1992.

² *Continental Community? Independence and Integration in North America* (Ed. by A. Axline, J. Hyndham, P. Lyon and M. Molot), Ottawa, 1974, p. 42-66; Lyon, P., B. Tomlin, *Canada as an International Actor*, Toronto, 1979; Sands, C., *Integration: Process, Condition or Doctrine*, North American Integration Monitor, Washington, July 2002, Vol. 1, Issue 1.

³ Ethier, W., *Regional regionalism*. In: S. Labiri (ed.), *Regionalism and Globalization. Theory and Practice*, London and New York, 2001; UN, UNCTAD, *Trade and Development Report, 2007: Regional Cooperation for Development*, New York and Geneva, 2007, Chapter III; Koopmann, G., L. Vogel, *Regionalisation of Trade and Regionalism in Trade Policy – Patterns, Strategies and Impact*, Intereconomics, 2008, № 5.

⁴ WTO, *Regionalism and the World Trading System*, Geneva, April 1995; Krugmann, P., *Regionalism versus Multilateralism: Analytical Notes*. In: De Melo, J., A. Panagariya (eds.), *New Dimensions in Regional Integration*, N.Y., 1993, p. 58-89; Шишков, Ю., *Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение?*, МЭ и МО, 2008, № 8.

⁵ Tarasofsky, R., A. Palmer, *The WTO in Crisis: Lessons from the Doha Negotiations on the Environment*, International Affairs, 2006, Vol. 82, № 5.

- Глобалната финансово-икономическа криза и налагащи се промени в системата на международния икономически ред.

2.1. Теоретични доктрини в международната политическа икономия

През последните 50 години бяха лансирани няколко теоретични доктрини, които имат претенции да обясняват международния икономически ред и да служат като негов теоретичен фундамент.

Исторически най-рано възникна **теорията за външната зависимост**. През 60-те и 70-те години на миналия век тази теория се радва на изключителна популярност в голямата група на развиващите се страни, освободили се от колониалната зависимост и изправили се пред сложните проблеми на икономическото си развитие. Основна заслуга за разработването на теорията за външната зависимост имат представителите на неомарксисткото и други радикални направления на хетеродоксалната политическа икономия (С. Амин, С. Хаймър, Р. Пребиш, Х. Зингер, Ф. Х. Кардосо и др.).

Ключово значение за тази теория има тезисът за маргиналното положение на развиващите се страни в системата на световното стопанство. Икономическата неразвитост на страните от „третия свят“ се дължи на зависимостта и експлоатацията им от индустриално развитите държави. В структурата на световното стопанство, според тази теория, е налице ясно изразено разделение на индустриален център и аграрно-суровинна периферия, при което центърът експлоатира периферията, пренебрегва нейните интереси, което усложнява и дори прави невъзможно самостоятелното развитие на бедните страни¹.

Възлагайки отговорността за икономическата изостаналост на страните от „третия свят“ на екзогенните фактори, теорията за външната зависимост ясно идентифицира основните канали, по които се реализират отношенията на зависимост и експлоатация на изостаналата периферия. Централно място в този механизъм се отнежда на международната търговия и неблагоприятните ценови съотношения на световния пазар (Terms of Trade).

Както твърди теорията за външната зависимост, развиващите се страни са наследили от колониалната епоха аграрно-суровинна специализация, те са чисти доставчици на първични (непреработени) продукти на световния пазар. Такава експортна специализация обуславя монокултурна структура на икономиките на развиващите се страни, ограничени възможности за създаване на добавена стойност и силна уязвимост спрямо кризисните процеси в икономиката на индустриално развития център. При това на световния пазар се проявява ясно изразена дългосрочна тенденция към влошаване на условията на търговия за развиващите се страни, което причинява значителни загуби за тях. Теоретична обосновка на този феномен се дава чрез т.нар. „хипотеза Пребиш – Зингер“.

¹ Baran, P., *The Political Economy of Neo-Colonialism*, London, 1975; Griffin, K., J. Gurley, *Radical Analysis of Imperialism, the Third World and the Transition to Socialism. A Survey Article*, *Journal of Economic Literature*, Vol. 23, September 1985.

Съгласно хипотезата Пребиш – Зингер, техническият прогрес има различни последици за индустриално развитите и развиващите се страни. В групата на развитите държави техническият прогрес води до нарастване на работната заплата и повишаване на жизнения стандарт на работниците, но не и до понижаване на цените на произвежданата продукция, част от която се изнася на световния пазар. В групата на развиващите се държави техническият прогрес, обратно, не води до нарастване на реалната работна заплата, но предизвиква понижаване на цените на продукцията. На тази основа разменните пропорции (т.е. условията на търговия) на световния пазар се влошават за развиващите се страни. От тук се прави изводът, че изгодите от техническия прогрес се присвояват едностранно от индустриално развитите държави, докато развиващите се страни са изправени пред заплахата за хронично пасивни търговски баланси и нарастваща външна задлъжнялост. Професионалните съюзи в развитите държави работят за повишаване на работните заплати на своите членове, докато в слаборазвитите бедни страни синдикалните организации са все още много слаби или изобщо липсват. Ускореният растеж на населението в развиващите се страни е източник на постоянно свръхпредлагане на трудовите им пазари, което допълнително задържа повишаването на работните заплати. В развитите страни се наблюдава относително ниска еластичност на търсенето спрямо дохода за експортните продукти на развиващите се държави, докато в страните от „третия свят“, обратно, е налице висока еластичност на търсенето спрямо дохода за продуктите, доставяни от развитите държави.

Хронично влошаващата се външноикономическа позиция на развиващите се страни налага преосмисляне на модела на икономическото им развитие: тези страни би следвало да възприемат политика на протекционизъм и импортозаместваща индустриализация. На базата на хипотезата Пребиш – Зингер някои радикални автори предлагат дори пълна изолация на развиващите се икономики спрямо световния пазар.

Макар че както теоретичната обосновка, така и практическите препоръки, произтичащи от хипотезата Пребиш – Зингер, бяха подложени на критика, тази хипотеза подкрепи курса към „опора в собствени сили“, възприет в редица развиващи се страни¹.

Наред с търговската зависимост на периферните страни все по-осезателно се проявяват и другите форми на външната им зависимост – финансовата и технологическата, които допълнително ги привързват към индустриално развития център на световното стопанство.

Теорията за външната зависимост специално обосновава т.нар. лъжлива парадигма на развитието. Тя обяснява изостаналостта на държавите от третия свят с погрешните съвети на консултантите от развитите страни, обучавани в традициите на неокласическия икономикс и не познаващи задълбочено местните икономически, социални и институционални условия. Предлаганите от тези експерти (най-често служители на глобалните международни икономически организации) елегантни модели по правило имат доктринерски характер, а тяхната реализация най-често води до изработване на неадекватна на потребностите на развиващите се страни политика. Привежда се още един аргумент на лъжливата парадигма – водещите учени в раз-

¹ Macmillan Dictionary of Modern Economics ..., p. 393, 394.

виващите се страни, профсъюзните лидери, служителите във висшата държавна администрация най-често са възпитаници на престижни западни университети, където са придобили знания и квалификация, несъобразени със специфичните условия и проблеми на собствените им страни. Оставайки в плен на високата, абстрактна икономическа и социална теория, тази категория кадри не е в състояние пълноценно да съдейства за разработването на адекватна стратегия и политика за преодоляване на изостаналостта на периферните държави¹.

Към края на 70-те – началото на 80-те години на миналия век, теорията за външната зависимост в значителна степен загуби популярност. За това съдействаха множество фактори – неоконсервативната „контрареволуция“, настъпилата значителна вътрешна диференциация в групата на развиващите се страни, отказът от стратегията и политиката на импортозаместваща индустриализация и др. Отделни аспекти на хипотезата Пребиш – Зингер обаче продължават да привличат вниманието на учени изследователи и международни организации. Особен интерес представлява изследването на дългосрочната динамика на условията на търговия на световния пазар за развиващите се страни². Разбира се, съвременният анализ е значително обогатен – той включва вече не само първични продукти, но и изделия на обработващата промишленост с ниска добавена стойност, в групата на обяснителните променливи се прибавя заместването на естествените суровини и материали с химически продукти и т.н. Специфичен по-късен отзвук на теорията за външната зависимост е използването на част от нейната аргументация при обосновката на процеса на засилена вътрешна диференциация в групата на развиващите се страни³.

Теорията за хегемонната стабилност беше разработена от американски учени – икономисти и политолози, през 70-те и 80-те години на миналия век. Подкрепяна или яростно критикувана, тази теория продължава и в съвременните условия да привлича вниманието на изследователите и публицистите.

Теорията за хегемонната (управляемата) стабилност е позната в 2 версии – либерална и държавноцентрична („реалистична“). Общи за двете версии на теорията са няколко основни твърдения:

- и най-либералната международна икономика се нуждае от определени принципи, правила и норми, формиращи съответен режим. Без такъв режим функционирането на международната икономическа система би било практически невъзможно. Основна цел на международния режим е създаването на международни публични блага – свободна международна търговия, валутна стабилност, безпрепятствена миграция на капитала в рамките на световната икономика;
- за установяването и поддържането на либерален международен режим е необходима доминираща сила, т.е. страна-хегемон, която е обективно заинтересована от либерална световна икономика;

¹ Срв. Todaro, M.P., *Economic Development*, Fifth Edition, London, 1994, p. 90.

² Cuddington, J., L.Rodey, Sh. Jayasuriya, Prebisch – Singer Redux, Working Paper of the Economics Department, Georgetown University, 2002; Ocampo, J.A., M.A.Parra, *The Commodity Terms of Trade and their Strategic Implications for Development*, Working Paper of the Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLA), 2004.

³ Срв. *Lexikon der internationalen Wirtschaftsbeziehungen ...*, S.50,51.

- създаването на либералния международен режим и произтичащите от него публични блага предполагат реална готовност на държавата – „стабилизатор“ да инвестира необходимите икономически и политически ресурси за постигането на тези цели;
- доминиращата държава хегемон трябва да насърчава сътрудничеството с широк кръг други страни, за да осигури тяхната подкрепа за либералния международен режим, към който тя се стреми. Такова сътрудничество е абсолютно необходимо като условие за гарантиране на устойчивостта на режима. Разбира се, сътрудничеството с държавите партньори и тяхната подкрепа за действията на хегемонната държава са производни от възможността те също да извличат определени ползи (изгоди, печалби) от либералния международен режим.

Имплицитно и двете версии на теорията предполагат не само икономическо и политическо доминиране на държавата-хегемон, но и висок морален авторитет на тази страна.

Теорията за хегемонната стабилност обобщава историческия опит от ярко изразеното доминиране в международната икономика съответно на Великобритания през втората половина на XIX век и началото на XX век и на САЩ след Втората световна война. Налице е определено различие в начина, по който двете доминиращи държави са установявали и поддържали либералния международен икономически ред: в практиката на Великобритания основни инструменти са били собственият либерален външноикономически режим и подписваните двустранни споразумения, докато САЩ осигуряваха многостранната либерализация на международните търговско-икономически връзки преди всичко чрез преговорите в рамките на Общото споразумение за митата и търговията (ГАТТ)¹.

Либералната версия на теорията за хегемонната стабилност беше разработена още в началото на 70-те години на миналия век от изтъкнатия американски икономист международник професор Чарлз Киндълбъргър². За разлика от други теоретици, Киндълбъргър предпочита да използва „по-мекия“ израз – „страна лидер“ вместо „страна хегемон“. Той също смята, че либералната международна икономика изисква силно политическо ръководство от страна на лидера. Интерпретирайки „голямата депресия“ (1929-1933 г.), Киндълбъргър обяснява нейната изключителна продължителност, дълбочина и обхват с отсъствието на държава лидер, която да предприеме някои абсолютно необходими мерки. Държавата лидер, според Киндълбъргър, носи отговорност за нормалното функциониране на световната икономика. В спокойни (безпроблемни) периоди за световната икономика лидерът трябва да поддържа потока на капитали към бедните страни; да осигурява ред (т.е. стабилност) на валутните курсове на паричните единици; да осъществява поне умерена координация на макроикономическите политики на основните страни. В кризисни времена държавата лидер трябва да осигурява „отворени“ пазари за стоките, засегнати от депресията, и да бъде източник на допълнителни доставки, когато предлагането на някои стоки е недостатъчно; лидерът би трябвало също да изпълнява ролята на „кредитор от последна инстанция“ при избухването на международни финансови кризи. Ако държа-

¹ Гилпин, Р., цит.съч., с. 127, 128.

² Kindleberger, Ch.P., *The World in Depression, 1929-1933*, Berkeley, 1973.

вата лидер не желае или не е в състояние да изпълни тези задачи, международната финансова криза непременно ще бъде последвана от продължителна икономическа криза, подобна на тази от 30-те години на миналия век¹.

Пионерската идея на Киндълбъргър, че за създаването и управлението на либералната международна икономика е необходим силен политически лидер е възприета и подкрепена от редица водещи учени икономисти – Бари Айхънгрийн, Робърт Мандел, Робърт Болдуин, Бруно Фрей и др.²

Още по-радушен прием намери теорията за хегемонната стабилност сред учениците политолози от т.нар. държавноцентрично („реалистично“) направление. Двама от най-изтъкнатите представители на това направление – Стивън Краснър и Робърт Гилпин, имат значителен принос в по-нататъшната разработка на тази теория³.

Основополагащо място в теоретичната конструкция, създавана от политолозите реалисти, заема тезисът, според който националната държава е главното действащо лице както във вътрешните, така и в международните икономически отношения. Учените реалисти отчитат наличието и на други важни „играчи“, напр. Международния валутен фонд (МВФ), Световната банка, Световната търговска организация (СТО), Комисията на ЕС и др., признават нарастващото значение за международните отношения и на недържавните „играчи“ – международните корпорации, неправителствените организации и др. Увеличаващият се брой и усложняващата се структура на субектите на съвременните международни отношения не отменят, според реалистите, централната позиция на националните държави. Именно националните правителства вземат главните икономически решения, те определят правилата, в чийто рамки осъществяват своята дейност другите играчи. Използвайки своите икономически, политически и други ресурси, съвременните държави са в състояние да насочват действието на икономическите сили в благоприятно русло с оглед постигането на едни или други желани резултати.

Целенасочено предприемайки едни или други действия, установявайки правилата на икономическата игра, държавите се ръководят от своите национални интереси, дефинирани от националните елити (в т. ч. групите за натиск). Преследването на обособено националните политически и икономически интереси е ръководен принцип в дейността на държавите и на международната арена. Учените реалисти обръщат специално внимание на разпределителните ефекти на международните икономически отношения. Установявайки и поддържайки такива отношения, играчите на световния пазар се интересуват не само от абсолютните ползи за себе си, но и от относителните ползи, т.е. от съотношението на собствените ползи спрямо ползите на другите играчи.

¹ Kindleberger, Ch. P., *The World Economy and National Finance in Historical Perspective*, University of Michigan Press, 1995, p. 62.

² Eichengreen, B., *Hegemonic Stability Theories of the International Monetary System*, In: Richard N. Cooper et al., *Can Nations Agree?: Issues in International Economic Cooperation*, Washington, 1989, p.255-298; Baldwin, R.E., *Adapting the GATT to a More Rationalized World: A Political Economy Perspective*. In: Kim Anderson and Richard Blackhurst, *Regional Integration and the Global Trading System*, N.Y., 1993, Chapter 18; Frey, B., *International Political Economics*, Oxford, 1984.

³ Krasner, S.D., *International Regimes*, Ithaca, Cornell University Press, 1983; Gilpin, R., *War and Change in World Politics*, N.Y., 1981; Gilpin, R., *The Political Economy of International Relations*, Princeton, 1987.

Този интерес е присъщ, разбира се, и на държавите като основни играчи. Оперирайки в съответствие с националните интереси, държавите се стремят да получат възможно по-голям дял от печалбите в резултат на интернационалната стопанска дейност и да запазят националната си автономия.

Международната икономическа система, твърдят учените реалисти, ще осигурява международни публични блага и съответни ползи за всички участващи страни, ако тя бъде управлявана от подходящ режим. За съвременните условия, според тях, най-подходящ е режимът, създаден в резултат на международни преговори под ръководството на доминиращата световна сила. Доколкото след Втората световна война доминираща икономическа и политическа сила са САЩ, съвсем закономерно и следвоенният международен режим е изработен под ръководството на САЩ и при сътрудничеството на другите икономически сили (Канада, Япония, Западна Европа). Установяването на либералния международен режим след Втората световна война се интерпретира като логичен резултат от действието на 3 фактора: а) лидерство на САЩ, силно заинтересовани от либерализацията на международните търговско-икономически връзки; б) сътрудничество от страна на другите икономически сили, които също извличат печалби от международните публични блага; в) идеологически консенсус, т.е. привързаност на основните национални държави към принципите на либералната международна икономика¹.

Международните режими, признават учените реалисти, имат преразпределителна функция, те пораждат или запазват международните неравенства. Доколкото се изграждат под ръководството на една доминираща сила, режимите на хегемонната стабилност, по правило, са конструирани в съответствие с националните интереси на тази сила. Разбира се, либералните международни режими трябва да отчитат в една или друга степен интересите на всички големи икономически сили. Спазването на това изискване е условие за функционирането и относителната устойчивост на либералните международни режими, то гарантира лоялното сътрудничество на националните държави в рамките на тези режими.

Фактът, че всеки международен режим генерира преразпределителни ефекти за държавите (и съответните вътрешни групи), че засяга тяхната политическа автономия, е предпоставка за неговото манипулиране в полза на една или друга страна или група страни. Тази възможност означава, че установяването и поддържането на даден международен режим са обект на остра политическа борба, те съдържат потенциал за международни конфликти и съперничество. При наличието на ярко изразена хегемонна сила международните конфликти могат да бъдат по-лесно туширани под ръководството на доминиращата страна. Централната позиция на държавата хегемон дава възможност при нужда да използва инструменти за насърчаване спазването на правилата от страните партньори или, обратно, за тяхното санкциониране при опит за отклоняване от правилата на установения режим. Условието за достъп до пазарите и капиталовите трансфери са най-често използваните инструменти за поощряване или санкциониране².

¹ Speyer, B., Hegemonie. In: Lexikon der internationalen Wirtschaftsbeziehungen ..., S. 151.

² Speyer, B., op. cit., S.151; Братерский, М.В., Изменения мировой системы сквозь призму ..., с. 8.

В резултат на неравномерното икономическо и политическо развитие хегемонната позиция на дадена страна не е предопределена веднъж завинаги. Влошаването на хегемонната позиция на страната лидер отслабва нейната заинтересованост, както и възможностите ѝ да осигурява международни публични блага. Изменението на съотношението на силите стимулира усилията на евентуалните нови лидери да променят правилата на играта в свой интерес. Тези усилия ще продължат докато свързаните с тях разходи започнат да превишават възможните ползи от промяната на правилата. Т.е. необходимо предварително условие за промяна на международните режими е „несъответствието на съществуващата политическа система и разпределението на влиянието между онези играчи, които в най-голяма степен печелят от нейното изменение“¹.

Теорията за хегемонната стабилност съвсем не е пощадена от критика. Британската авторка Сюзън Стрейндж² изрично сочи, че теорията има за цел да легитимира американското доминиране в следвоенната международна икономика. Либералните международни режими, отнасящи се за международната търговия и валутните отношения, според Стрейндж, обслужват преди всичко користните икономически и политически интереси на САЩ. Както твърди Стрейндж, лошо формулираната, хищническа икономическа политика на САЩ е източник на съществени фундаментални проблеми за световната икономика. Ключовата позиция на американския долар като международна валута дава възможност на САЩ да провеждат безотговорна парична политика, а огромните дефицити в държавния бюджет и търговския баланс на страната са финансирани чрез преливане на капитал от широк кръг други страни. Хищническата икономическа политика на САЩ хвърля световната икономика в хаос, твърди Стрейндж. Разбира се, С. Стрейндж съвсем не е сама в критиката си към теорията за хегемонната стабилност. Множество публикации, посветени на международния режим след Втората световна война, съдържат неласкави квалификации за „американския икономически империализъм“, „американоцентричния световен ред“ и т.н.

Справедливостта налага да се признае, че поведението на САЩ като страна хегемон нерядко е било критикувано от учените-реалисти като егоцентрично и безотговорно. Самата теория за хегемонната стабилност учените от това направление определят като „недоразвита“. Тази теория, според реалистите, „никога не е била адекватно формулирана ..., теорията беше по-скоро интуитивна идея, основана на отделен прочит на историята, отколкото научна теория“³.

В края на 70-те години на миналия век теорията за хегемонната стабилност се окача под легитимационен натиск: доминиращата до този момент световна сила САЩ навлезе в относителен промишлен упадък, появата на мощни конкурентни сили на световния пазар (Западна Европа, Япония) обусловиха феномена „нов протекционизъм“ в САЩ, а по-късно и засиленото внимание към възможностите на икономическия регионализъм в Северна Америка за сметка на многостранната търговска либерализация в рамките на ГАТТ⁴. По-късните неуспешни опити на САЩ да изградят

¹ Gilpin, R., *War and Change in World Politics* ..., p. 9.

² Strange, S., *Casino Capitalism*, N.Y., 1986; Strange, S., *Mad Money*, Manchester, I.K., 1998.

³ Гилпин, Р., *Глобална политикономия* ..., с. 119.

⁴ De Melo, J., A. Panagariya (Eds.), *New Dimensions in Regional Integration*, N.Y., 1995, p. 122-127.

Американска зона за свободна търговия и подписването на голям брой двустранни споразумения за свободна търговия също илюстрират намаляващата способност на САЩ да играят ролята на хегемонна сила, която може да работи последователно за утвърждаването на либерален международен режим в рамките на световното стопанство. Съгласно първоначалната версия на теорията, оттеглянето на САЩ като хегемонна сила би трябвало да доведе до утвърждаването на нова хегемонна държава и установяването на нов международен режим.

Този легитимационен натиск се оказа ползотворен за теорията за хегемонната стабилност, тъй като доведе до формулирането на някои нови положения. По-специално някои американски автори лансираха тезиса за възможността ролята на хегемон да се изпълнява не от една отделна държава, а от група страни. Обоснована беше също идеята, че е напълно възможно след оттеглянето на страната хегемон изграденият от нея международен режим да се стабилизира и да обслужва международното икономическо общуване докато съответства на интересите на участващите страни. Ръководството на една отделна държава хегемон може успешно да бъде заместено от засилено международно сътрудничество и т.н.¹ Обосновано може да се твърди, че тези нови моменти повишиха адаптивността на теорията за хегемонната стабилност и практическата ѝ стойност.

Неолибералният институционализъм се утвърди като водеща теоретична доктрина в МПН през 80-те години на XX век. Специфично предимство на тази доктрина е фактът, че тя отразява реалната практика на многостранното управление на международната икономическа система след Втората световна война. В този смисъл доктрината има не само и не толкова абстрактно-академичен характер, колкото ясно изразена практико-приложна функция – разкриването на възможностите институционални механизми, адекватни на различните области на международните икономически отношения, формулирането на конкретните ограничения и проблемни „полета“ при целенасоченото глобално управление на международната икономическа система.

Възникването и утвърждаването на доктрината за неолибералния институционализъм бяха закономерен резултат от действието на редица конкретно-исторически фактори – необходимостта от преодоляване на огромните проблеми в сферата на международните икономически отношения, натрупани през двете световни войни и Голямата депресия (1929-1933 г.); необходимостта от мобилизиране на усилията на многостранна основа за ускорено възстановяване на националните икономики, разрушени през Втората световна война; съобразяването на международния икономически ред с появата на огромен брой нови национални държави след разпадането на колониалната система; търсенето на адекватен отговор на проблемите в глобалното световно стопанство, появили се през 70-те и 80-те години на XX век („новия протекционизъм“, кризата на външната задлъжнялост и др.); засилената експанзия на транснационалните капиталови формации (ТНК и ТНБ); обективното усложняване на системата на международните икономически отношения, нарастващата цялостност и икономическа взаимозависимост на света в условията на глобализацията; изключителната острота на международната конкуренция в условията на глобализа-

¹ Plumber, T., Internationale Pöblitische Ökonomie ..., S. 168, 169; Speyer, B., op.cit., S. 152.

цията, осъществявана с активното участие на националните държави и техните объединения; последователното нарастване на значението на т.нар. глобални проблеми (в т.ч. екологичния проблем, проблемите на бедността и икономическата изостаналост); преодоляването на биполарната структура на света, извършването на радикалната политическа и социално-икономическа трансформация в постсоциалистическите държави и интегрирането им в структурата на глобалното световно стопанство и т.н. Историческата природа на тези фактори налага както еволюция на институционалния модел на глобалното икономическо управление, така и необходимост от развитие на доктрината на неолибералния институционализъм.

В научно-теоретичен план утвърждаването на доктрината на неолибералния институционализъм беше резултат от дълбоката криза на неокласическия синтез през 70-те години на миналия век и налагането на новата класическа макроикономика като ядро на съвременния мейнстрийм-икономикс.

От гледна точка на своята теоретична същност доктрината за неолибералния институционализъм е своеобразен синтез на икономическия неолиберализъм и новата институционална икономическа теория. Доктрината предполага ключовата роля на пазарната конкуренция и „свободните“ пазарни сили като фактор за най-рационалното разпределение на ресурсите и механизъм за координация на действията на стопанските агенти. Същевременно доктрината приема, че такива глобални публични блага като недискриминацията, надеждността и предвидимостта на условията при международните търговски връзки, валутната и финансовата стабилност и т.н. могат да бъдат осигурени само с целенасочените колективни действия на държавите. С подписването на съответните договори (споразумения, конвенции и т.н.) и учредяването на международни икономически организации държавите създават необходимите институционални механизми, които осигуряват посочените публични блага. Държавите се придържат към разбирането, че националните икономически интереси ще бъдат обслужвани по-добре чрез доброволен отказ на взаимна основа от националния суверенитет в отделни области, с което се ограничава и възможността за използване на политиката на „разоряване на съседа“¹. Сътрудничеството между суверенните държави се интерпретира като необходима основа на либералния международен ред, който създава условия за повишаване на световното икономическо благосъстояние, както и благосъстоянието на всяка отделна страна. Държавата, според привържениците на доктрината за неолибералния институционализъм, е пазарно ориентирана, проявява готовност за конструктивно международно сътрудничество, а нейното поведение при международното сътрудничество е насочено преди всичко към реализирането на абсолютни ползи, а не към конфликти с другите страни заради относителните ползи². Подобно поведение на държавните актьори на практика означава отстъпление от аналитичната концепция за власт и интереси, която съставляваше сърцевина на доктрината за хегемонната стабилност³.

¹ Срв. UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006: Global Partnership and National Policies for Development, New York and Geneva, 2006, p. 217, 218.

² Гилпин, Р., Глобална политикономика ..., с. 463, 476.

³ Plümper, T., Internationale Politische Ökonomie ..., S. 169.

Като модел за глобално управление на международната икономическа система неолибералният институционализъм е изправен пред един ключов проблем – съгласието на страните участнички. Постигането на съгласие като условие за създаване на необходимите институционални механизми и осигуряване на тяхната легитимност и ефективност изисква адекватен отговор на няколко съществени въпроса: колко „дълбоко“ да бъде глобалното икономическо управление?; какъв да бъде обхватът на глобалното икономическо управление, какви области на стопанския живот да се регулират чрез международни договорености и актове на създаването на международни организации?; как да се осигури ефективност и действеност на многостранните институционални механизми при нарастващия брой на държавите, сътрудничащи в рамките на глобалните икономически организации?¹ Няма съмнение, че отговорите на тези въпроси са трудни, поради което и институционалният механизъм за управление на международната икономическа система винаги е предизвиквал дискусии.

Както теорията за неолибералния институционализъм, така и конструираният в съответствие с нея международен икономически ред още от самото начало са обект на критика². Мощен стимулатор на критиката бяха такива моменти като интегрирането на постулатите на Вашингтонския консенсус в работата на глобалните финансови институции, азиатската финансова криза от 1997/1998 г., неспособността на международния икономически ред да се справи с пазарните провали и глобалните проблеми, избухването през 2008 г. на глобалната финансово-икономическа криза и т.н.

3. НЯКОИ КЛЮЧОВИ КАТЕГОРИИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ

Като теоретична наука МПИ оперира с широк кръг категории. Те следва да се интерпретират като абстрактно-теоретично отражение на реални явления, процеси и тенденции в международната икономическа система, от една страна, и като аналитични концепции за изучаване на нейното функциониране и развитие, от друга. Логично е да се предполага, че категориите на МПИ имат исторически характер, тъй като самият предмет на МПИ еволюира във времето.

Международната икономическа взаимозависимост е изходна категория на МПИ. Истински класик на концепцията за икономическата взаимозависимост е споменатият американски учен икономист Ричард Купър, който в свои публикации от края на 60-те – началото на 70-те години на миналия век, дефинира взаимозависимостта като нарастваща чувствителност на икономическите събития в дадена страна спрямо стопанското развитие на нейните партньори³.

Нарастащата икономическа взаимозависимост е закономерен резултат от динамичното развитие на системата на световното стопанство през втората половина на XX и началото на XXI век: задълбочаващата се интернационализация на стопанския

¹ Срв. Маринов, В., Относно глобалното управление на международната икономическа система, Годишник на УНСС, 2009, с. 150, 151.

² Вж. напр. Stiglitz, J.E., *Globalization and its Discontents*, New York and London, 2002.

³ Cooper, R.N., *The Economics of Interdependence: Economic Policy in the Atlantic Community*, N.Y., 1968; Cooper, R.N., *Economic Interdependence and Foreign Policy in the Seventies*, *World Politics*, 1972, January.

живот, ускорената диверсификация на международните икономически отношения и промените в тяхната структура, последователното повишаване на равнището на отвореност на отделните национални икономики, революционното преобразуване на системата на международните комуникации и съчетаването ѝ със съвременните информационни технологии и т.н. Мощен тласък за нарастването на международната икономическа взаимозависимост през последните 2-3 десетилетия даде процесът на икономическата глобализация, довел до утвърждаването на глобалните ТНК и ТНБ с тяхната единна глобална стратегия, формирането на глобални пазари на стоки, услуги и фактори на производството и т.н. С възникването на глобалното световно стопанство като икономическа реалност международната икономическа взаимозависимост по необходимост придобива глобален характер. На практика това означава, че икономическото развитие на всяка страна в значителна степен се определя от развитието на суперсистемата на световното стопанство като цяло.

С прогреса на икономическата глобализация и повишаването на функционалната отвореност на националните стопанства съотношението между вътрешните (националните, ендегенните) и външните (екзогенните) фактори и условия на развитието последователно се изменя в полза на екзогенните. Според някои експертни оценки, когато експортната/импортната квота на отделното национално стопанство надхвърли 20% от БВП на съответната страна, международната сфера се превръща в „главен източник на стимули и средства“ за нейното развитие¹. След този праг екзогенните фактори и условия имат вече не допълваща (второстепенна, спомагателна), а решаваща роля в развитието на дадена страна². Тези оценки показват колко е висока степенята на зависимост на относително малките национални икономики спрямо процесите и тенденциите в развитието на глобалната икономическа система. Високата степен на отвореност на националните икономики на тези страни (при което експортната и импортната им квота превишават средните показатели за световното стопанство 2-3 и повече пъти) ги прави силно чувствителни към позитивните и деструктивните сигнали, които постъпват от външното икономическо обкръжение. Нарастващата роля на екзогенните фактори и условия в стопанския живот на отделната страна допълнително се стимулира от действието на два процеса, тясно свързани с глобализацията на икономиката: а) все по-последователното налагане на експортноориентирания модел на икономическото развитие; б) растящата вътрешна дебалансираност на националните стопанства, което отрежда все по-голяма роля на външноикономическите връзки като условие за постигане на необходимата пропорционалност³.

Специфичен аспект на международната икономическа взаимозависимост представлява т.нар. ефект на преливане (разпространението, *Spillover*). Най-общо този ефект означава, че предприеманите, от една страна, мерки в сферата на макроикономическата политика оказват въздействие върху функционирането и развитието на

¹ Косолапов, Н., Явление международных отношений: собственное состояние объекта исследования, МЭ и МО, 1998, № 5, с. 10.

² Срв. Шишков, Ю., Россия в глобализируемой системе международных хозяйственных связей, Российский экономический журнал, 1998, № 9-10, с. 81, 82, 83.

³ Срв. Коллонтай, В., Эволюция западных концепций глобализации (Статья вторая), МЭ и МО, 2002, № 2, с.33.

икономиките на страните партньори¹. Ролята на предавателен механизъм при реализирането на този ефект се изпълнява от промяната на равнището на валутните курсове и международното движение на стоковите и капиталовите потоци. Ефектът на „преливането на политика“ дава възможност на „влиятелните“ страни да провеждат политика на „разоряване на съседа“, т.е. да решават собствените си икономически проблеми чрез износ на безработица или инфлация в страните партньори².

Противоречието между задълбочаващата се международна икономическа взаимозависимост и запазващата се политическа фрагментация на света в голям брой национални държави обективно налага изработването на някаква форма на международно (в съвременните условия глобално) управление. Както се констатира в доклада на Генералния секретар на ООН пред 60-ата сесия (23 май 2005 г.) на Генералната асамблея, размахът на глобализацията рязко нарасна, докато социалните и политическите институти като цяло запазват своя национален характер и не осигуряват необходимия надзор върху глобалните пазари с оглед ликвидирането на дисбалансите между страните. Поради това решаващо значение има реализацията на глобални инициативи, осигуряващи по-голяма съгласуваност на политиката както в национален, така и в международен мащаб³. Справедливостта изисква да се припомним, че необходимостта от международно икономическо управление беше обоснована от Р.Купър още през 1968 г.

Анализите на изследователите политолози разкриват интересни характеристики на икономическата взаимозависимост. Както пише Джоузеф Най, „взаимозависимостта означава двустранен ефект от взаимната зависимост... Двустранният ефект обаче рядко е еднакъв за всички участници и степента на зависимост почти винаги е неравна. Тази неравна зависимост може да бъде фактор на сила. Ако една от страните е по-малко зависима, отколкото другата, тя може да се възползва от това и да управлява взаимодействието“⁴. Дж. Най разграничава два типа взаимозависимост – чувствителна и уязвима. Чувствителната взаимозависимост е обичаен резултат от международните икономически връзки и не е източник на съществени рискове за засегнатите страни. Уязвимата взаимозависимост е потенциално опасна, тъй като прави възможна манипулацията на политиката и развитието на засегнатата страна. Възможността уязвимата взаимозависимост да бъде използвана като силов политически инструмент изрично се подчертава и от други учени политолози⁵.

В своя монография, публикувана през 1977 г., Дж. Най и Р. Кохан обосноваха концепцията за комплексната взаимозависимост⁶. Динамичното развитие на търговските, финансовите и други подобни връзки усложнява структурата на съвременните

¹ Frenkel, J.A., Monetary Policy: Domestic Targets and International Constraints, American Economic Review Papers and Proceedings, 1983, p. 48-53.

² UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006..., p. 218; Добнбуш, Р., С. Фишер, Макроэкономика, М., 1997, с. 211-214, 769-771.

³ Цит. по Медведева, А., М. Ермолаева, Возрастание роли институциональных форм в преодолении противоречий процесса глобализации, РИСК, 2005, № 4, с. 74.

⁴ Foreign Policy, Spring 1976, № 22, p. 132.

⁵ Срв. Гилпин, Р., Глобална политикономия ..., с. 106, 107.

⁶ Nye, J., R. Keohane, Power and Interdependence: World Politics in Transition, N.Y., 1977.

международни отношения, разнообразява каналите за комуникация между общества, държавите и другите субекти на международните отношения. Различните области на международните отношения се оказват все по-тясно свързани, което развива по-ранната им ясно изразена йерархичност. Поради това решаването на проблемите в дадена област на международните отношения предполага съответни промени в други взаимосвързани области. При ясно изразения комплексен характер на международната взаимозависимост военната сила и механизмите за принуда рязко понижават своята ефективност като политически инструменти. При тези нови условия решаването на проблемите в сферата на международните отношения изтласква на преден план съчетаването на интересите на различните страни, т.е. търсенето на възможности за конструктивно сътрудничество между националните играчи. Последният извод е особено съществен за международната икономическа система: той е показателен за признаването на неспособността на силовите подходи да съдействат за устойчивото развитие на международните икономически отношения в условията на нарастващата комплексна взаимозависимост. Този извод по същество изразява провала на един от основните постулати на държавноцентричния реализъм¹.

Нормалното функциониране на международната икономическа система предполага изграждането и поддържането на съответен **международен режим**. Развитие на МПИ като наука доведе до разработването през 80-те години на цялостна самостоятелна концепция за международните режими. Съществен принос в тази област имат американските учени Стивън Краснър и Робърт Кохан.

Разглеждайки режимите като необходимо условие за стабилност и предсказуемост в международните отношения, Ст. Краснър привежда може би най-изчерпателната им дефиниция. „Режимите, – пише той – могат да бъдат определени като системи от явни или неявни принципи, норми, правила и процедури за вземане на решения, в които се срещат очакванията на участниците в една или друга област на международните отношения. Принципите означават вяра във фактите, в причинната зависимост и моралните принципи. Нормите са стандарти за поведение, определяни в термините на правата и задълженията. Правилата са предписания и забрани за действия. Процедурите за приемане на решения – това са преобладаващите практики за извършване и реализация на колективния избор“². Според Р. Кохан, международните режими са ключова характеристика на световната икономика, която съдейства за функционирането на международната икономика. Международните режими осигуряват такива публични блага като елиминиране на несигурността при международното общуване, минимизиране на транзакционните разходи, предотвратяване на пазарните провали и т.н., което стабилизира международната икономическа система³. Двамата автори споделят разбирането за инерционност на международните режими, които продължават да обслужват международната икономика и след като установилият ги център на сила вече е загубил хегемонната си позиция.

Международните режими имат исторически характер: появата на нови играчи в международната икономика, съществени изменения в съотношението на иконо-

¹ Вж. в този смисъл Братерский, М.В., Изменения мировой системы сквозь призму..., с. 6, 7.

² Krasner, S., op. cit., p. 2.

³ Keohane, R.O., After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy, Princetone, 1984.

мическите, технологическите и военно-политическите сили на различните страни и групи страни, промяната на политическите условия за функциониране на международната икономика, както и еволюцията на самата система на международните икономически отношения, обуславят потребността от развитие на международните режими. Както свидетелства историческият опит, дълбоките, съществени изменения в характера на международните режими се осъществяват бавно и в рамките на значителни времеви периоди. Относително по-лесно се реализират еволюционните изменения в международните режими, предполагащи например усъвършенстване на регулирането в дадена област или приемане на правила и норми за международното общуване в нови области на международната икономика.

Международните режими възникват по различен начин. Някои от тях се формират спонтанно, като обичайни норми, изкристализирали от историческия опит. Такъв характер имат например търговските обичаи. Други режими са били налагани в миналото по силов начин, чрез установяване на колониално господство над по-слаби страни и територии. Установеният след Втората световна война международен режим беше резултат на международни преговори¹.

Международните режими имат различен странови обхват. Най-широкообхватни са глобалните режими, отнасящи се за страните партньори по глобални споразумения или членуващи в универсалните международни икономически организации (МВФ, Световната банка, СТО и др.). По-малък странови обхват имат режимите, установявани напр. в рамките на регионалните икономически обединения. По-малкият брой на страните участнички в регионалните обединения, както и по-голямата им хомогенност, улесняват постигането на съответни договорености и намирането на взаимноприемливи решения. Поради това в редица регионални обединения изградените режими се характеризират с относително широк функционален обхват и значителна дълбочина. Този характер на регионалните режими се наложи след прехода в края на 80-те години от т.нар. „плитка“ (или „повърхностна“) интеграция (shallow integration) към „дълбочинна“ интеграция (deep integration)².

Основна задача на международните режими е осигуряването на **международни публични блага** (МПБ). Логично е последните да се разглеждат като частен случай, специфична разновидност на публичните блага въобще. На МПБ са присъщи общите характеристики на публичните блага:

а) неконкурентност в потреблението, т.е. потреблението на дадено публично благо от едно лице не ограничава възможността за неговото потребление от други лица. При това пределните разходи за допускането на всеки нов потребител до публичното благо са нулеви;

б) неизключителност при предоставянето, т.е. ако дадено благо е създадено, то неговият производител не може да ограничава кръга на евентуалните потребители. Възможността публичното благо да се потребява без заплащане изключва пазарния механизъм на разпространението му.

¹ Вж. Гилпин, Р., Международна политикономия..., с. 111.

² Lawrence, R., Regionalism, multilateralism and deeper integration, Washington, 1995.

Възможността публичните блага да се потребяват от отделните потребители (физически лица, фирми, организации и т.н.) без заплащане, не означава, че тяхното създаване и предоставяне са безплатни за обществото. Напротив, финансираните от държавния бюджет разходи за създаване на публичните блага във всяка съвременна държава показват устойчива тенденция към нарастване.

МПБ са такива блага, от чието съществуване и поддържане извличат ползи всички участващи страни. Възможността да се извлича такава полза нерядко е стимул за отделни страни да заемат позицията на „свободни ездачи“ (free rider). Типичен за тази позиция е стремежът максимално да се използва изгодата от достъпа до дадено МПБ, като се „спестява“ собственият национален принос за неговото осигуряване. Такъв е случаят напр., когато една страна активно използва отсъствието на ограничения за износ на стоки или услуги в страните партньори и същевременно с едни или други средства затруднява техния достъп до своя национален пазар. Поведението на „свободните ездачи“, подчинено на користен, едностранен интерес, не се съгласува с утвърдените принципи на съвременните международни икономически отношения (за недискриминация, реципрочност, взаимна изгода и т.н.), поради което страните партньори създават договорно-правни и институционални механизми за неговото предотвратяване и санкциониране.

Необходимостта от създаване на МПБ нараства успоредно с развитието на международното икономическо общуване. Още в края на XVIII век е утвърден принципът за свободен достъп до открито море, през XIX век се утвърждават правилата за международната търговия, подписан е международен договор за телеграфните съобщения, учреден е Световният пощенски съюз, сключена е конвенция за международно признаване на търговските марки и патентните права и т.н.¹

Динамичното развитие на процеса на интернационализация на стопанския живот в съвременните условия, нарастващата диверсификация на системата на международните икономически отношения, глобализацията на бизнеса, изострянето на глобалните проблеми и други подобни фактори налагат създаването на широк набор от МПБ, както и включването в кръга на техните ползватели на възможно най-голям брой страни. МПБ все повече се утвърждават като глобални публични блага. Необходимо е да се отчита фактът, че МПБ, отнасящи се до икономическата сфера, са само част от МПБ въобще: наред с тях все по-съществено значение придобиват социално-политическите и инфраструктурните МПБ².

Един неизчерпателен списък на свързаните с икономиката МПБ включва:

- отворена и либерална международна търговска система, основана на принципа на най-облагодетелстваната нация;
- международна финансова (в т.ч. валутна) стабилност;
- установен ефикасен международен ред за защита на конкуренцията;
- свободен международен режим за движение на капитала в различни форми (преки инвестиции, заеми и кредити и др.);

¹ Срв. Буржуазное государство и внешнеэкономические связи (Отв. ред. М. М. Максимова), М., 1986, с. 284.

² Медведев, С., И. Томашов, Концепция глобальных общественных благ, МЭ и МО, 2010, № 12, с. 38-47.

- наличие на общи стандарти за бизнеса във възможно най-широк кръг страни и общности;
- свободен достъп до международните транспортни и комуникационни мрежи, сигурност на международните транспортни и съобщителни връзки;
- достатъчна международна ликвидност;
- оперативно и законосъобразно решаване на международни спорове по повод търговски и инвестиционни сделки и т.н.¹

Поради отсъствието на единна наднационална власт в рамките на световното стопанство осигуряването на МПБ се осъществява по два начина: а) чрез конструиране на хегемонна система; б) чрез създаване на международни организации. Първият случай предполага наличие на страна хегемон, която е готова да поеме непропорционално големите разходи по осигуряването на МПБ и която разполага с необходимата стопанска, политическа и военна мощ, за да наложи спазването на съответните правила. Основен проблем при хегемонната система е присъщата ѝ нестабилност, обусловена от преходния характер на хегемонната позиция².

Международните организации обслужват общите интереси на членуващите страни. В този смисъл на тях се делегират определени компетенции по осигуряване на МПБ. Готовността на страните-членки да жертват по-голяма или по-малка част от своя национален суверенитет в различните области има определящо значение за мащаба на компетенциите, възложени на международните организации. Присъединяването на една страна към дадена международна организация реално означава, че тя поема ангажимент да спазва общите правила и се отказва от поведението на „свободен ездач“.

МПИ прави ясно разграничение между регионални и глобални публични блага. Това разграничение обуславя необходимостта от създаване на регионални или глобални международни организации в зависимост от пространствената сфера на действие на съответното благо.

Поддържането на МПБ като условие за устойчивото функциониране на международната икономическа система е функция от **международното сътрудничество** на държавите партньори. Съгласно класическата дефиниция на Робърт Кохан, сътрудничеството е налице: „когато играчите приспособяват своето поведение към действителни или очаквани преференции за другите чрез процес на координация в подхода“³.

При интерпретацията на проблема за международното сътрудничество МПИ активно използва известната от теорията на игрите ситуация, определяна като „затворническа дилема“ (prisoner's dilemma). Решението на затворническата дилема води до два съществени извода:

- двамата обвиняеми ще постигнат съвместно лош резултат, когато всеки от тях самостоятелно се стреми към най-добрия резултат за себе си, респ. когато се стреми да елиминира възможния най-лош резултат за себе си;

¹ Speyer, B., Internationale Kollektivgüter. In: Lexikon der internationalen Wirtschaftsbeziehungen..., S. 193, 194; Гилпин, Р., Глобална политикономия..., с. 462.

² Speyer, B., Internationale Kollektivgüter..., S. 194, 195.

³ Keohane, R., After Hegemony..., p. 51, 52.

- двамата обвиняеми могат съвместно да постигнат един добър резултат за тях, ако всеки от тях се стреми да направи възможен най-добрия резултат за другия обвиняем¹.

При затворническата дилема всеки играч има мотив както за сътрудничество (в резултат на което ще получи минимално наказание), така и мотив за отказ от сътрудничество (с цел облекчаване на собственото положение за сметка на другия задържан съучастник).

Изводите от затворническата дилема са напълно приложими и при международното икономическо общуване. Поддържането на една отворена и либерална международна търговска система осигурява реални възможности за печалба на всички страни участнички. Същевременно нерядко се проявява изкушението за отделните страни да се възползват от възможностите за износ на стоки и услуги в страните партньори като същевременно ограничават чуждестранния внос на своя пазар. Страната, придържаща се към такова поведение, реализира печалба, причинявайки реални загуби на партньорите. Предприемането на контрамерки от държавите партньори води до възможния най-лош резултат – загуби за всички страни участнички, което се отразява отрицателно върху икономическото им благосъстояние.

Твърде често отделни страни предприемат опит да повишат международната си конкурентоспособност чрез обезценка на националната парична единица и понижаване на нейния реален валутен курс. При такива действия се активизира механизмът за пренасочване на разходите, което увеличава нетния национален износ, насърчава растежа и заетостта в националната икономика. Позитивният ефект за страната, прибавяща до такава мярка, кореспондира обаче с противоположни ефекти в държавите партньори и конкуренти. Особено съществени са тези неблагоприятни външни ефекти, когато обезценката се извършва от голяма страна със значителен относителен дял в международните търговско-икономически отношения. Извършването на конкурентни девалвации от засегнатите страни на практика влошава икономическото и социалното положение в международен мащаб.

Отказът от международно сътрудничество, разпалването на търговски, валутни и други подобни „войни“ (а те могат да се водят с изключително богат набор от средства) обективно повишават несигурността при международното икономическо общуване и причиняват реални загуби за всички страни².

Международната координация на икономическата политика е типична форма на международното сътрудничество. Международната координация се дефинира като „... значителна промяна на националната политика в отговор на признанието, че между страните съществува икономическа взаимозависимост“³. Други автори определят международната координация на икономическата политика като „... двустранно или многостранно съгласуване на икономическите политики на суверенни страни за постигането на съвместен каталог от цели“⁴.

¹ Zangl, B., Internationale Kooperation. In: Lexikon der internationalen Wirtschaftsbeziehungen..., S. 213.

² Срв. UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006..., p. 218.

³ Пилбийм, К., Международни финанси, С., 1995, с. 372.

⁴ Rübesamen, D., Wirtschaftspolitische Koordination. In: Lexikon der internationalen Wirtschaftsbeziehungen..., S. 216.

Необходимостта от международна координация на икономическата политика произтича от формиралата се в резултат на интернационализацията висока степен на международна икономическа взаимозависимост. При такава степен се проявяват външни ("разпространяващи се") ефекти, което на практика означава международно преливане на политика. При такова преливане на политика реално се понижава ефективността на мерките, предприемани от страните партньори, а техните приспособителни реакции често оказват смущаващо въздействие върху функционирането на международната икономическа система и развитието на взаимносвързаните страни. Тези неблагоприятни последици на икономическата взаимозависимост могат да бъдат избегнати (или в значителна степен смекчени) чрез целенасочена международна координация на икономическата политика.

Международната координация на икономическата политика е особено целесъобразна, когато автономната макроикономическа политика на страните партньори е насочена към постигане на принципно различни цели, когато преливането на политика оказва съществено влияние върху основните макроикономически показатели на страните партньори (темп на икономически растеж, норма на безработицата, равнище на инфлация), а също когато взаимозависимите страни могат да постигнат съгласие относно целите на икономическата политика и инструментите за нейното осъществяване.

Практиката познава **няколко разновидности на международната координация на икономическата политика**. Йерархично те се подреждат, както следва:

- **обмен на информация.** Това е най-ниското равнище на координацията, при която страните партньори взаимно се информират относно целите на своето развитие, политиката, която възнамеряват да следват и инструментите, с които възнамеряват да постигнат своите икономически цели. При тази форма не се стига до съгласувана политика на страните партньори, но се изясняват възможните бъдещи конфликти по повод националните политики, което може да насърчи усилията за по-тясна координация;
- **взаимносъгласувана политика.** При тази форма страните партньори се задължават да провеждат взаимносъгласувани и съвместими мерки на своята макроикономическа политика. Придържането към такъв курс е възможно след като страните партньори са постигнали договорености относно съвместни (общи, непротиворечащи си) цели на макроикономическата си политика и инструментите за нейното провеждане;
- **съвместни действия.** При тази най-висока форма на координацията страните партньори не само съгласуват общи цели и подходящи инструменти на макроикономическата си политика, но и поемат ангажимент да осъществяват съвместни действия за постигането на тези цели (напр. съвместно да поддържат предварително съгласувано равнище на реалния валутен курс между своите парични единици или съвместно да поддържат единно равнище на инфлация в своите икономики)¹.

¹ Срв. Пилбийм, К., Международни финанси ..., с. 372, 373.

От гледна точка на подхода при нейното осъществяване международната координация на икономическата политика се дели на дискреционна и обвързана с определени правила. Дискреционната координация предполага напр. взаимни консултации между заинтересованите страни при възникването на даден конкретен проблем от общ интерес. Вторият тип координация се провежда в съответствие с предварително отработени процедури и механизми и по правило има периодичен (напр. ежегоден) характер.

В съответствие с териториалния (страновия) обхват координацията на икономическата политика се дели на глобална и регионална. На базата на критерия равнище на координацията се различава централизирана и децентрализирана координация на икономическата политика. При централизираната координация в съответствие с принципа на субсидиарността страните партньори делегират суверенни компетенции за вземане на решения на наднационални институции в определени области на икономическата политика. При децентрализираната координация приеманите решения са резултат от преговори между държавите участници.

МПИ твърди, че при високата степен на взаимна икономическа зависимост международната координация на икономическата политика води до по-добър общ резултат за страните партньори в сравнение с онзи, който биха постигнали при отсъствие на координация. Най-общо този по-добър общ резултат произтича от запазването за държавите партньори на изгодите от международната търговия и от достъпа до международните капиталови пазари. Международната координация на икономическата политика може да се интерпретира като рационална възможност за участващите страни да повишат икономическото си благосъстояние, като минимизират (или напълно елиминират) неблагоприятните ефекти от преливането на политика.

Международната координация на икономическата политика не изключва затворническата дилема: и тук се проявява мотивът за отделните страни да се отклонят от постигнатите договорености с цел подобряване на собствения резултат независимо от влошаването на общия резултат за участващите в координацията страни. За избягването на риска от подобно поведение практиката на международната координация е наложила някои възможни решения – договаряне на санкции при неизпълнение на поетите задължения, създаване на механизми за текущ контрол върху спазването на координационните споразумения от държавите партньори и т.н.

Международната координация на икономическата политика на практика се реализира като субоптимален процес. Освен посоченото вече изкушение за отделните страни да се отклоняват от изпълнението на постигнатите договорености ефективността на международната координация допълнително се понижава поради действието на следните фактори:

- значителни разходи, свързани с провеждането на международните преговори. Тези разходи нарастват успоредно с увеличаването на броя на преговарящите страни, диференциацията на целите на тяхната икономическа политика и увеличаващото се разнообразие на инструментите на политиката. Типичен пример в тази посока са преговорите в рамките на ГАТТ/СТО, които придобиват все по-комплексен характер и заемат все по-продължителни времеви периоди;
- погрешни или недостатъчно прецизни икономически модели, към които се придържат отделните страни. Този факт издава недостатъчно познаване от

държавните институции на сложните взаимодействия при функционирането на икономическата система. Координацията, осъществявана на базата на подобни модели, не води до формулиране на обосновани цели на политиката и избора на най-подходящи инструменти за нейното провеждане. Логично е да се очаква, че основаната на неточни модели координация на икономическата политика не осигурява оптимални резултати за страните партньори¹.

Практиката на международната координация на икономическата политика определено изостава спрямо достигнатото равнище на икономическата взаимозависимост в световното стопанство. В особено висока степен този общ извод е валиден за глобалната координация на икономическата политика.

Ускореното развитие на процесите на интернационализация на стопанския живот през последните десетилетия, повишаващата се отвореност на отделните национални икономики, нарастващата икономическа цялостност и взаимозависимост на света поставят с особена острота проблема за **международната икономическа сигурност**. Международната икономическа сигурност е елемент, интегрална част от по-общия проблем за международната сигурност в съвременния свят.

Международната икономическа сигурност се дефинира като „... такъв режим на функциониране и поддържане на международните икономически отношения в нормално, дееспособно и приемливо за техните субекти състояние, което изключва преднамереното нанасяне на щети на икономическите интереси на която и да е страна“². Във функционален разрез международната икономическа сигурност засяга всички сфери на връзки – международната стокова търговия, международното движение на услуги, международната капиталова миграция в различните ѝ форми, валутните отношения, международния технологичен трансфер и т.н. Нарушенията в нормалното осъществяване на тези връзки, опитите за използването им като инструмент за политически натиск спрямо отделни страни и групи страни са в състояние да предизвикат дълбоко разстройство във възпроизводствените процеси на засегнатите икономики, да породят сложни социални, политически и други проблеми за тях.

Особено важна роля за гарантирането на международната икономическа сигурност се пада на относително големите страни. Поради ключовата им позиция в съвременното световно стопанство тези страни (напр. САЩ) нерядко се изкушават да провеждат егоцентрична макроикономическа политика на „разоряване на съседа“, в резултат на което преодоляват собствените си проблеми чрез износ на безработица или инфлация в страните партньори. Провежданата от страните лидери недалновидна финансова политика в съвременните условия може да има съществени неблагоприятни ефекти за другите страни – глобализация на финансовите кризи, засилена нестабилност на валутно-курсните съотношения, обезценка на валутните им резерви и т.н., което нарушава нормалното функциониране на световностопанския организъм. Подобна политика реално „работи“ за унищожаването на такива международни публични блага, каквито са икономическата, финансовата и валутната стабилност.

¹ Rübesamen D., Wirtschaftspolitische Koordination..., S. 217.

² Поньков, В., *Економическа безопасност: същност и проявления*, Международна жизнь, 2010, декември, с. 109, 110.

Организирането на стопанския живот на базата на международната икономическа сигурност изисква разработването и приемането от всички страни участници в световната общност на взаимносъгласувани правила и норми на международното икономическо общуване, които биха поставили същото на справедлива, взаимноизгодна основа и биха стимулирали сътрудничеството в интерес на всички страни и народи. В съответствие с интерпретацията на ООН международната икономическа сигурност би трябвало да отстрани от сферата на интернационалното стопанско общуване елементите на конфронтация (ембарго, бойкот, дискриминация), да съдейства за развитието на международните икономически връзки върху принципите на равнопоставеност, недискриминацията, зачитането на суверенитета на страните участници и други универсални общодемократични принципи¹.

Практическото осъществяване на международната икономическа сигурност предполага наличие на добра политическа воля във всички страни, формиращи световната общност. В този смисъл международната икономическа сигурност е определено политически проблем, проблем на готовността на всички страни да развиват взаимните си икономически връзки при максимална прозрачност и предсказуемост на действията им, оптимално да съчетават защитата на собствените си законни права и интереси с отговорността спрямо партньорите за последствията от автономните национални мерки в сферата на икономическата политика.

Така разбрана, международната икономическа сигурност е един идеален модел, твърде отдалечен (за съжаление) от настоящия международен режим.

4. НОВ ДНЕВЕН РЕД ЗА МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ

През август 2007 г. в САЩ избухна ипотечна криза. В кратък срок считаната за „ограничена“ криза на ипотечния пазар се трансформира във всеобхватна финансова криза. Силно глобализираният финансов пазар съвсем „естествено“ придаде на финансовата криза глобален характер. През последното тримесечие на 2008 г. кризата ускорено обхваща реалния сектор на глобалната икономика. Специфичното съчетание на финансова и икономическа криза, както и синхронното ѝ протичане в огромен брой страни и региони, подхранваха опасенията, че тази криза ще се характеризира с особена дълбочина и продължителност. В същата посока въздействаха и проявите на преобладаващо скрит протекционизъм в редица (главно развити) страни, както и първоначалното стъписване при противодействието на кризисните процеси с мерките на макроикономическата политика.

Глобалната финансово-икономическа криза (2008-2009 г.) беше изключителна в редица отношения: за първи път след Втората световна война се стигна до спад на световния БВП, рецесията засегна почти всички региони, а времето, необходимо за прехвърлянето на кризата от финансовия в реалния сектор на икономиката, се оказа изключително кратко².

¹ UN, General Assembly, Second Committee, Economic and Financial Questions, A/C.2/43/ SR 4, p.3.

² UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2010, New York and Geneva, 2010, p. 1.

През 2009 г. световният БВП отбеляза съкращение на физическия си обем с 1,9%. Особено съществен беше спадът в групата на развитите държави (3,4%) и в страните от региона на Югоизточна Европа и Общността на независимите държави (6,3%). В групата на развиващите се страни световната рецесия се прояви в силно забавените темпове на растежа (2007 г. – 7,8%, 2008 г. – 5,4% и 2009 г. – 2,4%)¹. Най-силно кризата засегна финансовите компании, но не пощади също строителството и отраслите, произвеждащи средства за производство и потребителски стоки за дългосрочна употреба, където търсенето във висока степен е зависимо от кредита. От края на 2008 г. се наблюдава ускорено нарастване на безработицата в рамките на световното стопанство като през 2009 г. нейният размер достигна най-високите си стойности за последните 40 години. През 2009 г. делът на безработните в общата численост на работната сила в групата на развитите държави достигна 8,4% (2007 г. – 5,8%), в групата на развиващите се страни – 6,9% (2007 г. – 6,4%) и в региона на Югоизточна Европа и Общността на независимите държави – 7,2% (2007 г. – 6,3%)².

Съвсем закономерно глобалната рецесия засегна и сферата на международните икономически отношения. Износът на преки инвестиции през 2009 г. отбеляза рекорден спад от 42,9% спрямо равнището от 2008 г., а износът на стоки и нефакторни услуги съкрати стойностния си обем през 2009 г. с 21,4%³. През 2009 г. световният стоков износ регистрира намаление на физическия си обем спрямо 2008 г. с 13,7%. Особено съществено беше това съкращение в групата на развитите държави (14,8%) и в страните от региона на Югоизточна Европа и Общността на независимите държави (15,5%). В групата на развиващите се страни отбелязаното съкращение също е значително – 11,7% (в т.ч. в Китай – 13,0%, в Индия – 7,9%)⁴. Опасенията за силни протекционистични ограничения се оказаха пресилени, което е показателно за осъзнаването от страните партньори на рисковете, с които е свързана търговската „война“ в условията на глобалната рецесия⁵.

Навярно икономическите и социалните поражения на глобалната криза биха били по-големи, ако страхът от рухване на „системата“ не беше предизвикал масирана вълна от държавен „активизъм“ в огромен брой страни. Властите в САЩ първи предприеха мерки за противодействие на кризата, докато компетентните институции на другите страни реагираха на вече назрелите проблеми с известно забавяне и невинаги достатъчно последователно. В редица страни приеманите мерки бяха оформяни като цялостни антикризисни програми. Най-общо могат да бъдат разграничени два етапа в реализацията на антикризисните мерки. В началото бяха прилагани главно мерки от арсенала на парично-кредитната политика: предоставяне на допълнителни ликвидни средства на банките, а след това и последователно понижаване на основните лихвени проценти с цел понижаване на стойността на кредита. Скоро обаче стана ясно, че мерките в сферата на парично-кредитната политика не са достатъчни за възстановяване на доверието в банковата система и нормализиране на кредит-

¹ Ibid., p. 2.

² Ibid., p. 105.

³ UN, UNCTAD, World Investment Report 2010, New York and Geneva, 2010, p. 16.

⁴ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2010..., p. 5.

⁵ Ibid., p. 6.

ния пазар. Когато кризата обхвана и реалния сектор на икономиката, правителствата реагираха с безпрецедентни по размер финансово-бюджетни пакети, увеличавайки държавните разходи и публичния дълг. С държавни средства се осигуряваше допълнителна ликвидност на банковите институти, предоставяха се гаранции, изкупувани бяха техни „токсични“ активи, „наливани“ бяха огромни ресурси във финансово затруднени фирми от реалния сектор, приведени бяха в действие различни схеми за финансово подпомагане на домакинствата и т.н. В редица страни бяха понижени данъчните ставки. Активната фискална политика на държавите имаше за цел противодействие на дълбокия спад на крайното търсене, преустановяване на упадък на реалната икономика и нарастването на безработицата. Стимулиращите финансово-бюджетни пакети, разчетени най-често за 2-годишен период, достигнаха внушителни размери – 3,7% от БВП на развитите страни, 4,7% от БВП в развиващите се страни (в т.ч. в Китай – 13%!) и 5,8% в държавите от региона на Югоизточна Европа и Общността на независимите държави¹. Само година-две преди избухването на финансово-икономическата криза подобни прояви на държавен „активизъм“ (определяни от някои като „връщане към Кейнс“ или даже към Маркс) бяха смятани за абсурдни и невъзможни. Кризата обаче предостави убедителни доказателства, че в условията на тотален провал на „свободния“ пазар националната държава по необходимост поема ролята на „спасител от последна инстанция“.

Мерките за противодействие на кризата на международно равнище бяха предприети със значително забавяне: едва през октомври 2008 г., когато глобалната икономика навлезе в рецесия, централните банки на големите сили се договориха за координирано смекчаване на парично-кредитната си политика. През ноември 2008 г. Г-20 официално пое водещата роля при приемането и координацията на мерките на международно равнище за противодействие на финансово-икономическата криза. На срещата на Г-20 на 2 април 2009 г. в Лондон беше постигната договореност за координиране на програмите на различните страни за противодействие на кризата с финансово-бюджетни мерки. Целта на координирания подход беше с обединени усилия да се насърчи глобалното търсене и да се минимизира риска от предприемане на протекционистични действия². На тази среща бяха приети още редица мерки с антикризисна насоченост: беше решено капиталът на МВФ да бъде утроен, като ще достигне 750 млрд. дол.; постигнато беше съгласие МВФ да емитира специални права на тираж (СПТ) в размер на 250 млрд. дол.; договорени бяха 250 млрд. дол. за стимулиране на световната търговия през следващите 2 години; взето беше решение за създаване на нов кредитен инструмент на МВФ в размер на 250 млрд. долара. Средствата по тази кредитна линия се отпускат по облекчена процедура (без предварително одобрени от фонда условия) на страни със стабилни макроикономически показатели; предвидено беше международните банки за развитие да отпуснат допълнителни 100 млрд. дол. на най-бедните държави; страните от Г-20 се задължиха да съдействат за успешното завършване на търговските преговори в рамките на СТО (кръга „Доха“); съгласувано беше създаването на Съвет за финансова стабилност.

¹ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2009, New York and Geneva, 2009, p. VII.

² Ibid., p. VII, VIII.

Съветът ще наблюдава финансовите пазари и ще предупреждава за опасността от бъдещи кризи. Договорено беше също въвеждането на мерки за регулация и надзор над хеджфондовете и рейтинговите агенции, засилването на контрола спрямо офшорните центрове, налагането на контрол върху заплатите и бонусите на заетите във финансовия сектор и т.н. На срещата в Лондон ясно се проявиха определени концептуални различия между някои от водещите развити държави (САЩ, Великобритания, Германия, Франция) относно приоритетните мерки в борбата с кризата.

Избухването на глобалната финансово-икономическа криза беше естествен генератор на оживената дискусия за нейните причини. Свой становища по въпроса изразиха учени, експерти, международни организации и т.н. В САЩ през май 2009 г. президентът Обама назначи специална комисия за разследване на причините на кризата. През януари 2011 г. комисията представи своя доклад (600 страници). Участниците в дискусията изразиха твърде различни гледни точки относно конкретните причини на кризата. Ясно доминира обаче разбирането, че кризата е била предвидима.

Наборът от конкретни причини за финансово-икономическата криза, според анализаторите, включва:

- огромното разрастване на финансовите пазари и динамичната им глобализация;
- нарастващото усложняване на финансовите пазари чрез разнообразни иновации, в т.ч. въвеждането на множество непрозрачни финансови продукти;
- неспособността на финансовите учреждения да управляват пазарните рискове;
- безпрецедентната кредитна експанзия, често осъществявана без необходимата предпазливост и оценка на кредитоспособността на заемателите;
- силно отслабената регулация на финансовите пазари и бездействието на надзорните институции;
- пълната безпомощност на агенциите, установяващи кредитните рейтинги;
- огромната власт на финансовата индустрия, даваща ѝ възможност да упражнява силно влияние върху официалните държавни институции;
- силно изразените глобални дисбаланси, намерили израз в устойчивото поддържане на значителни пасивни салда по текущите сметки на някои страни (САЩ, Обединеното кралство, Испания, редица източноевропейски страни) и нарастващи положителни салда в други страни (Китай, Япония, Германия, страните – износители на петрол);
- поддържането в продължение на голям период от време на двоен дисбаланс в САЩ (непрекъснато нарастващ търговски дефицит, от една страна, и увеличаващ се бюджетен дефицит, от друга);
- недостатъчно ефективната международна координация на макроикономическата политика на големите икономически сили и т.н.¹

Посочените конкретни причини за кризата едва ли могат да бъдат оспорвани. Сериозният анализ на кризата от 2008-2009 г. налага обаче формулирането на водеща, интегрална причина, която адекватно би обяснила възникването ѝ като финансова криза, както и глобалния ѝ характер и особената ѝ дълбочина. Авторът на настоящия

¹ Дюменил, Ж., Д. Леви, Липса на консенсус във Вашингтон, Монд дипломатик, 5 март 2011 г., с. 1, 2; Ангелов, И., Световната икономическа криза и България, С., 2010, с. 17, 18; UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2008, New York and Geneva, 2008, p. 4, 5.

труд споделя разбирането, че разглежданата криза беше резултат от дълбоките изменения в структурата на пазарната икономика, настъпили през последните 3 десетилетия (т.е. в условията на неолибералния обществен ред). Най-общо тези изменения се свеждат до своеобразна „мутация“ на капитализма¹, превръщането му във финансово-пазарен капитализъм.

В условията на финансово-пазарния капитализъм се наблюдава неимоверно нарастване и концентрация на свободните капитали, които се насочват към виртуалната икономика на финансовите пазари. За обслужване на натрупващото се огромно финансово богатство се развива нов бранш в сферата на финансовите услуги – финансовите инвеститори, включващи няколко големи групи играчи (застрахователни компании, инвестиционни фондове, пенсионни фондове, хеджфондове и др.). Финансовите ресурси във все по-малка степен се насочват към реалната икономика, основно поле за тяхното обръщение са спекулативните борсови операции. В структурата на съвременната пазарна икономика финансовите инвеститори заемат централно място, изтласквайки предприемачите от сферата на реалната икономика към периферията. На тази основа финансовите инвеститори съсредоточават в ръцете си огромна власт както в бизнесединиците, така и в сферата на публичната политика. Именно под натиска на финансовите инвеститори и другите финансови институции се наложи неолибералният стопанско-политически курс². В условията на финансово-пазарния капитализъм финансовата сфера подчертано доминира над реалния сектор на икономиката, а финансовият пазар функционира автономно като самодостатъчен организъм³. Обясними са на тази основа квалификациите за формирането на „казиноикономика“ („казинокапитализъм“), при която печалбите имат като свой източник високодоходните (но и силно рисковани) спекулации със свободните капитали.

Внимателното проучване на кризата (2008-2009 г.) дава възможност да бъдат формулирани няколко съществени извода:

- кризата беше предвидима. За нейната неизбежност предупреждаваха както отделни анализатори (Н. Рубини и др.), така и официални международни институции⁴;
- кризата беше краен резултат от дълбоката трансформация на пазарната икономика в условията на неолибералния икономически ред;
- кризата беше „отключена“ в САЩ, тъй като американският финансов пазар е най-голям и високоразвит, силно глобализиран, а явлението финансово-пазарен капитализъм там е най-силно изразено. Наличието на хронични, растящи двойни дисбаланси в САЩ също отнежда такава роля на тази страна;
- в условията на силно глобализирания финансов пазар кризата закономерно прерасна в глобална финансова, а след това и в икономическа криза;

¹ Срв. Варон, Б., Съвременният капитализъм мутира, в. „Дума“, 16 януари 2009, с. 23.

² Подобно относно финансово-пазарния капитализъм вж. Хуфшмид, Й., Отвъд спекулативната криза, Ново време, 2010, № 3, с. 85-105.

³ Срв. UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2009 ..., p.X, Хуфшмид, Й., Отвъд спекулативната криза, ..., с. 99.

⁴ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2004, New York and Geneva, 2004, p. 1.

- кризата (2008-2009 г.) беше най-дълбоката и всеобхватна криза на световното стопанство след Втората световна война;
- кризата логично доведе до значително „свиване“ на международната търговия и международната капиталова миграция. Проявите на национален протекционизъм бяха сравнително ограничени;
- кризата ознаменува „завръщането“ на националните държави, които предприеха безпрецедентни по размер и обхват мерки за противодействие;
- изправени пред обща опасност, големите икономически сили предприеха координирани действия за противодействие на кризата. Процесът на координация съвсем не беше гладък и безконфликтен;
- кризата изтласка на преден план новия политически субект – Г-20, който е далеч по-представителен и балансиран от Г-7 (8);
- кризата означаваше реален провал на действащия международен икономически ред и неговите институционални структури, които се оказаха неспособни да осигуряват необходимите международни публични блага (икономическа и финансова стабилност).

Твърдата убеденост, че доминираният през последните 3 десетилетия неолиберален икономически ред е непосредствено съпричастен към глобалната финансово-икономическа криза, предизвика мощна критика спрямо неолибералната икономическа доктрина. Редица високостепенни учени и специалисти изразиха сериозни съмнения както в научната състоятелност, така и в практическата полезност на неолибералната икономическа доктрина.

Според Джоузеф Стиглиц пазарният фундаментализъм „лежи в основата на тачъризма, на рейгънамиката, на т.нар. Вашингтонски консенсус в полза на приватизацията, либерализацията, независимите централни банки, фокусирани всеотдайно върху инфлацията... Неолибералният пазарен фундаментализъм винаги е бил политическа доктрина, която обслужва определени интереси. Той никога не е бил подкрепен от икономическа теория. Нито пък сега, това трябва да е ясно, е подкрепен от историческия опит“¹. Друг изтъкнат американски учен – Бари Айхънгрийн, основателно твърди, че кризата подложи на съмнение много от това, което ние мислехме и знаехме за икономическата наука². Кризата от 2008-2009 г., според Жак Атали, е едновременно „криза социална, идеологическа и политическа, разкрила несъстоятелността на неолибералните концепции, които имат недемократичен характер“³. Отчитайки крайната опростеност на няколкото постулата, върху които се изгражда неолибералната доктрина, други автори смятат, че неолиберализмът е „лишен от много качества, присъщи на истинската научна концепция“⁴. Впечатлява със своята категоричност постановката на Нобеловия лауреат Пол Кругмън: „през последните 30 години, –

¹ Stiglitz, J., The End of Neo-Liberalism, Project Syndicate, July, 2008.

² Цит. по Богомолов, О., Взаимовлияние глобального кризиса и общественно-политической мысли, МЭ и МО, 2011, № 1, с. 87.

³ Пак там, с. 88.

⁴ Дейкин, А.И., Кризис в США: либеральный и нелиберальный подходы на фоне упадка экономической политики, США-Канада: экономика, политика, культура, 2010, № 5, с. 65.

пише той, – макроикономиката беше в най-добрия случай впечатляващо безполезна, а в най-лошия – просто вредна“¹.

Други учени имат научната доблест да поставят не съвсем удобния въпрос за отговорността на икономистите. Английският учен Робърт Скиделски споделя: „Аз обвинявам икономистите повече от банкерите за кризата. Защото икономистите създадоха системата от идеи, която банкерите и политиците прилагаха. Повечето от сегашните икономисти не са покойници, те продължават да работят в околностите на Чикаго. Техните основни положения трябва да бъдат безмислено изложени на показ, защото те бяха близо до разрушаването на нашия свят“².

Интересни виждания се споделят за бъдещето на неолибералната икономическа доктрина. Според авторитетното английско списание „Икономист“, два централни раздела на икономическата наука – макроикономиката, изучаваща функционирането на икономиката на страната като цяло ... и икономиката на финансите като един от разделите на макроикономиката – подлежат днес на „обосновано и сериозно преразглеждане“³. Полският учен професор Гжегож Колодко споделя по-радикална гледна точка. Той смята, че „неолибералното течение завинаги трябва да бъде изнесено на бунището на историята, тъй като там е неговото място“⁴. За да стане това обаче, твърди авторът, в замяна трябва да бъде предложено нещо по-приемливо както в теорията, така и на практика⁴.

Изключително интересни оценки за неолибералната икономическа доктрина се съдържат в разработката на авторски колектив, ръководен от американския учен професор Дейвид Коландър – един от изтъкнатите представители на съвременния мейнстрийм-икономикс⁵. Синтетично представени, тези оценки се свеждат до следното:

- глобалната криза разкри системната криза на икономическата теория;
- системният провал на съвременната икономическа теория се заключава в неспособността ѝ да осигури необходимата теоретична основа за разбирането и справянето със системни кризи, каквато беше кризата 2008-2009 г.;
- съвременната макроикономическа наука е привързана към модели на устойчивите състояния, които се нарушават от външни шокове, а повтарящата се динамика на „бум и спад“, вътрешно присъща на съвременната икономическа система, в тези модели не се обяснява;
- донимиращият теоретичен модел изключва редица икономически аспекти, които могат да доведат до криза, т.е. при научните изследвания се игнорира сложната динамика на икономическите системи и присъщата им нестабилност;
- методологическата основа на съвременната икономическа теория (предположенията за рационалните очаквания и репрезентативния агент) е некоректна и противоречи на експерименталните резултати;

¹ Богомолов, О., Взаимовлияние глобального кризиса ..., с. 87.

² Skidelski, R., The Treason of the Economists, Project Syndicate, April 2009.

³ The Economist, 28.07.2009.

⁴ Колодко, Г. Неолиберализм и мировой экономический кризис, Вопросы экономики, 2010, № 3, с. 64.

⁵ Тази разработка е публикувана през 2009 г. от института за световна икономика в гр. Кил (Германия) под заглавие „The Financial Crisis and Systemic Failure of Academic Economics“.

- придържането към тази некоректна методология „просто приравнява макро- и микросферите във всички отношения“ и отрича необходимостта от изследване на макроикономическите явления;
- професионалните икономисти носят определена отговорност за развитието на кризата. Те не са се справили със своето задължение да разкрият и точно да обяснят вътрешните механизми на функциониране на икономиката;
- неспособността на академичните икономисти да предвидят актуалните проблеми на международната финансова система и неадекватността на стандартните макроикономически и финансови модели за разбиране на случващите се събития са силен аргумент за принципно изменение на насоките на изследванията и за преразглеждане на основните теоретични принципи на съвременната икономическа наука¹.

Глобалната финансово-икономическа криза реално формулира **нов дневен ред пред МПИ**. Става дума за кръг от задачи, свързани с реформирането на международния икономически ред в съответствие с новите икономически и политически реалности².

За да се справи МПИ с тези изключително отговорни задачи, тя се нуждае от истински **научна фундаментална икономическа теория**, която да замени провалената неолиберална доктрина. Разбира се, създаването на такава теория е предизвикателство далеч не само за МПИ. Изграждането на адекватна теоретична основа на МПИ предполага отказ от догмите на неолибералната икономическа теория, разкриване на тяхната научна несъстоятелност и практико-приложна ограниченост. Създаването на такава теоретична основа изисква по-нататък насочване на научните изследвания към разкриване на вътрешните механизми на функциониране на съвременната икономика. На практика това означава изследване в дълбочина на измененията в структурните характеристики на пазарната икономика; разкриване на факторите, проявленията и последиците на пазарните несъвършенства; отчитане влиянието на глобализацията върху функционирането на националните икономики; идентифициране на спектъра от проблеми, които произтичат от силно нарасналата цялостност и икономическа взаимозависимост на съвременния свят; изследване на взаимодействието на икономическите и социалните фактори и цели на развитието; съдържателна обосновка на различните модели на икономическия живот и тяхното съотношение с икономическата и социалната стабилност на различните общества; изясняване на диалектичната зависимост между ценности, институти и политика и т.н.

Една действително научна фундаментална икономическа теория несъмнено би следвало да „реабилитира“ държавата като „суперинститут на съвременното стопанство“ наред с пазара³. Установяването на мястото, ролята и функциите на държавата в съвременния стопански живот при различните модели на икономическо развитие несъмнено ще повиши инструменталната ценност на базовата икономическа теория. От изключително значение за тази теория е точното дефиниране на формирания се в

¹ Подробно вж. Коландер, Д., и др., Финансовый кризис и провалы современной экономической науки, Вопросы экономики, 2010, № 6, с. 10-25.

² Вж. Братерский, М.В., Изменения мировой системы сквозь призму, ..., с. 14.

³ Срв. Коладко, Г., Неолиберализм и мировой экономический кризис ..., с. 61.

резултат на глобалната криза икономически модел. Списание „Икономист“ определи този модел като нов икономически хибрид, който може да бъде наречен „държавен капитализъм“¹. Според изтъкнатия руски икономист академик Н. П. Шмелёв, става дума за „нещо трето (т.е. различно от чист капитализъм или социализъм – б.н.), където пазарният механизъм и конкуренцията ще бъдат допълнени от активната управленска и предприемаческа дейност на държавата, а социалната помощ, социалната солидарност на обществото, формирани извън действието на пазарния механизъм, ще станат норма във всички водещи страни на света“².

В контекста на глобалната финансово-икономическа криза пред МПИ стои изключително отговорната задача за изясняване характеристиките на международния режим, гарантиращ едно основно международно публично благо – **финансовата стабилност**. Осигуряването на това благо е базово условие за устойчивото развитие на системата на международните икономически отношения и глобалната икономика като цяло.

Кризата обуслови осъзнаването на политическо равнище на необходимостта от нов международен финансов ред. През октомври 2008 г. британският министър-председател Гордън Браун заяви, че е настъпил краят на глобалната финансова архитектура, основана на МВФ и СБ, и призова за нов Бретън Уудс. По същото време Г. Браун и френският президент Никола Саркози ясно обявиха, че „финансовата архитектура, създадена след Втората световна война, вече не е подходяща“. Идеята за създаване на нова финансова архитектура беше категорично подкрепена и от управляващия директор на МВФ Доминик Строс-Кан. Създадените след Втората световна война финансови институции, според него, не са в състояние да координират силно разрасналите се и интегрирани помежду си финансови центрове³.

Периодът след Втората световна война се характеризира с една фундаментална асиметрия: наличие на утвърден, основан на правила, международен търговски режим при отсъствие на такъв институционализиран режим при международните финансови отношения. Отсъствието на универсални правила и норми при международните финансови отношения поражда редица неблагоприятни ефекти: нестабилност на валутните курсове, големи и устойчиви диспропорции на платежните баланси, международно преливане на огромни потоци от краткосрочни спекулативни капитали, зачестяващи и все по-дълбоки финансови кризи и т.н.⁴

Решаването на посочената задача налага задълбочени изследвания на структурата на съвременната финансова система (по отделни сегменти, пазарни субекти, продукти и т.н.), рисковете, свързани с разрастването на финансовите пазари, основните канали за глобализация на финансовите пазари, съотношението между силно диверсифицирания финансов сектор и реалния сектор на икономиката и т.н. Изключително полезно би било също усвояването на уроците на множеството финансови кризи. Тези уроци са сравнително прости: на финансовите пазари се проявява „стадно поведение“, поради което те се нуждаят от по-силно регулиране (в сравнение със

¹ The Economist, 23-29.01.2010, p. 22.

² Шмелёв Н.П., Россия и мировой кризис: назревшие перемены, Современная Европа, 2009, № 3, с. 12.

³ Вж. Ангелов, И., Световната финансова криза и България, Икономическа мисъл, 2008, № 5, с. 53, 54.

⁴ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2006..., p. 219.

стоковите пазари); дерегулацията, недооценката на рисковете, прекомерната опора върху привлечените средства са предпоставки на финансовите кризи¹; отварянето на финансовите пазари на слаборазвитите страни за краткосрочни капитали („горещи пари“) е опасно; високоинтегрираният свят се нуждае от ползваща се с доверие, авторитетна международна финансова институция, установяваща правилата, които осигуряват глобална финансова стабилност и стимулират икономическия растеж и т.н.²

В рамките на Г-20 през последните 2 години са предприети някои стъпки за по-строго национално финансово регулиране. Приети са по-специално препоръки, насочени към „по-благоразумно“ поведение на финансовите институции. Конкретните регулации се разработват от компетентните институции на отделните страни. Базелският комитет за банков надзор прие проект за нови правила („Базел III“), отнасящи се за кредитните институции, които ще бъдат въведени от 1 януари 2013 г.³ По преценка на ЮНКТАД мерките по реформиране на националните финансови системи в рамките на Г-20 се осъществяват с различна скорост и по различен начин, което е показателно за слабости в практиката на координацията⁴.

Глобализацията на финансовите пазари поражда необходимостта от подходящо глобално регулиране, които би стабилизирало финансовите и търговските отношения. Може да се предполага, че забавянето при разработването на мерки за глобално финансово регулиране произтича от трудното постигане на съгласие между големите икономически сили. Не е без значение и фактът, че представителността на такива институции като Базелският комитет за банков надзор и Съвета за финансова стабилност се оспорва, а доверието в МВФ (независимо от неговия универсален членски състав) е силно разколебано⁵.

Стабилността на валутно-курсовите съотношения е основен проблем на съвременната международна икономика и нейното управление. Както е известно от теорията, стабилността на валутните курсове е специфично международно публично благо, което създава условия за развитие на международните търговски и финансови връзки при предвидими рамкови условия.

След рухването на бретънвудската система на фиксираните валутни курсове мандатът на МВФ реално беше изменен – неговото задължение да съдейства за поддържане стабилността на валутите на държавите членки по същество беше обезсилено. В съвременните условия МВФ може да се намесва във валутната политика на отделната страна само ако тя се обърне към него с молба за финансова подкрепа. Преговорите по проблеми на валутно-курсовата политика днес по правило се водят извън МВФ (в рамките на Г-7/8, ОИСР и други подобни форуми). Практически това означава, че МВФ може да контролира валутната политика главно на онези слаборазвити страни, които са принудени да прибягват до неговите финансови ресурси.

¹ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2009..., p. X.

² Stiglitz, J., The Asian Crisis Ten Years After, Project Syndicate, July 2008.

³ Подробно вж. Сивов, В., Следкризисното възстановяване и преустройството на световната финансова система, Международни отношения, 2011, № 1, с. 62-66.

⁴ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2010 ..., p. 29.

⁵ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2009 ..., p. 131.

При изключително високата степен на глобализация на финансовия пазар и масираното международно преливане на краткосрочен спекулативен капитал изкривяването на валутно-курсовите съотношения е обичайно явление, което има съществени последици за конкурентната борба на международните пазари, икономическия растеж, инфлацията, заетостта и платежните баланси на различните страни. Глобалната икономика изисква ефикасен многостранен подход за поддържане стабилността на валутните курсове. Главна цел на този подход би трябвало да бъде предотвратяването на системните финансови кризи, както и поддържането на устойчивостта на международната икономика като цяло. Разработването и прилагането на такъв подход предполага сериозни международни договорености с участието на възможно най-широк кръг страни в рамките на реформираните или новосъздадени глобални икономически институции. Една система за многостранно поддържане на стабилността на валутно-курсовите съотношения ще бъде жизнеспособна само ако в нея бъдат включени всички големи икономически сили (в т.ч. нововъзникващите такива).

Разработката на принципните положения, необходими за изграждането на такава система и които биха получили одобрението на наистина най-широк кръг страни, е едно достойно предизвикателство за МПИ. Справянето с това предизвикателство би съкратило пътя към „новия Бретън Уудс“, за което говорят политици и експерти¹.

Интересна идея за такава многостранна система за поддържане на валутно-курсовата стабилност лансират сътрудниците на ЮНКТАД. Ключово място в тяхното предложение заема принципът за устойчиви (неизменни) реални валутни курсове, които осигуряват равновесие на текущите платежни баланси на страните партньори. На практика това означава възможност за съгласувани текущи корекции на номиналните валутни курсове на различните страни в съответствие с динамиката на инфлацията в тях. Така реформираната международна валутна система би осигурила, според експертите, редица изгоди².

Налагащата се цялостна реформа на международната финансова система включва като своя интегрална част решаването на проблема с **международните валутни резерви**. На високо политическо равнище, а също и сред експертната общност, е налице консенсус относно необходимостта от промяна в тази област. Ясно се осъзнава нецелесъобразността от запазването на американския долар като основна международна резервна валута. Настоящото статукво се намира в ярко несъответствие с необратимите фундаментални промени в съотношението на силите в рамките на световното стопанство, от една страна, и е ключов източник на нестабилност в международната финансова система, от друга³. Съобразената с потребностите на американската икономика политика на Федералната резервна система обуслови натрупването на съществени дисбаланси в международните разплащания.

Потребността от радикална промяна на съществуващата международна резервна система беше задълбочено обоснована от специална експертна комисия (т.нар.

¹ Вж. Ангелов, И., Световната икономическа криза и България ..., с. 278, 280.

² Срв. UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2009 ..., p. XIV-XVI, 163-165.

³ Stiglitz, J., Financial Crisis: Europe's Leaders Can Seize this Opportunity to Fill the Leadership Gap, Telegraph Media Group Limited, 11 November 2008.

„Комисия Стиглиц“), назначена от Председателя на Общото събрание на ООН. През 2009 г. комисията представи своя доклад¹.

Реформирането на международната резервна система допуска различни варианти: а) разширяване кръга на паричните единици, изпълняващи функцията на международно резервно средство (в т.ч. паричните единици на новите световни икономически сили); б) утвърждаване на СПТ като основна международна резервна валута (след реформиране на техния механизъм); в) предоставяне на нова „световна резервна банка“ или на реформирания МВФ на правото да емитират нова резервна валута, обменима в паричните единици на всички страни членки и т.н.

Дълбоката реформа на международната резервна система изисква задълбочената разработка не само на техническите въпроси, свързани с реализацията на един или друг вариант, но и на тяхното въздействие върху функционирането на международната икономическа система и развитието на отделните национални икономики. МПИ би могла да бъде полезна при научната обосновка на тези въпроси. Нещо повече, тя е призвана приоритетно да насочи вниманието си към тях, тъй като те кореспондират непосредствено с нейния предмет.

Обект на сериозен научен анализ трябва да стане и проблемът за **глобалните дисбаланси**. Значителните и устойчиви дисбаланси по текущите сметки на редица страни често се интерпретират като един от конкретните фактори на глобалната финансово-икономическа криза (2008-2009 г.)². Натрупването на дисбаланси по текущите сметки води началото си от 90-те години на миналия век и достигна критични размери в навечерието на глобалната криза. Значителните дисбаланси по текущите сметки на редица страни насърчават спекулативните финансови операции и в крайна сметка дестабилизируют световната икономика като цяло.

Възможността за натрупване на големи по размер и устойчиви дисбаланси по текущата сметка е заложена в „конструкцията“ на съвременната международна валутна система. Тази система не предвижда никакви правила за страните с положителни салда, както и за страните с дефицитни салда, чиито парични единици се използват като международно резервно средство (САЩ). Натрупването на такива дисбаланси по-нататък беше стимулирано от дългосрочната тенденция към повишаване на международните цени на петрола и някои други суровини. Определена роля изигра и промяната в политиката на някои развиващи се страни след азиатската финансова криза от 1997/1998 г. Редица страни от региона на Източна и Югоизточна Азия възприеха подход към избягване на дефицитите по текущата сметка чрез поддържане на подценен курс на националните парични единици и акумулиране на валутни резерви.

В условията на глобалната рецесия дисбалансите бяха в значителна степен смекчени. Съществуват обаче основателни съмнения, че в условията на следкризисното възстановяване глобалните дисбаланси отново започват да нарастват³. Справянето с този системен проблем предполага използването на различни коригиращи мерки – обоснована промяна на валутно-курсовите съотношения, стимулиране или ограни-

¹ UNPGA, Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System, 2009.

² Доменил, Ж., Д. Леви, Липса на консенсус във Вашингтон ..., с.2.

³ UN, UNCTAD, Trade and Development Report, 2010 ..., p. 26, 27.

чаване на вътрешното търсене и т.н. Доброто функциониране на международната икономическа система изисква предприемането на коригиращи мерки в резултат на икономическа координация с участието на всички заинтересовани страни.

Необходимостта от активна **международна координация на макроикономическата политика** днес е осъзната както от експертната общност, така и от отговорните политически фактори. Усилия в тази посока в продължение на редица години се полагат от Г-7 (8), ОИСР, глобалните икономически организации (преди всичко МВФ), както и от някои регионални интеграционни обединения (напр. ЕС). На практика обаче резултатите от координационната дейност много често са незадоволителни.

Глобалната финансово-икономическа криза (2008-2009 г.) стимулира усилията за международна координация на парично-кредитната и фискалната политика с цел съвместно противодействие на рецесията и предотвратяване на възможността за налагане на протекционистични мерки от отделни страни. От ноември 2008 г. ролята на координатор на мерките на международно равнище за справяне с кризата пое Г-20. На срещата на Г-20 в Лондон (април 2009 г.) беше одобрен глобален план за възстановяване и реформи, който „ще стане най-големият бюджетно-финансов и парично-кредитен стимул и най-комплексната програма за подкрепа на финансовия сектор на нашето време“¹. Допълнителни стъпки в посока на засилване на международната координация бяха предприети на срещата на Г-20 в Питсбърг (САЩ, септември 2009 г.). Тук беше постигната договореност за проверка на икономиките на страните партньори относно съответствието на икономическата им политика със съгласуваните общи принципи (в т.ч. понижаване зависимостта на световната икономика от американските потребители, увеличаване на вътрешното търсене в Китай, съкращаване на чуждестранните заемания на САЩ, понижаване на бариерите за инвестиции в ЕС и др.)².

В процеса на възстановяване на глобалната икономика през 2010 г. обаче ясно се проявиха концептуалните противоречия между страните от Г-20. „Ябълката на раздора“ се оказа проблемът за финансово-бюджетното стимулиране на възстановителния процес: докато САЩ се обявяваха за продължаване на стимулирането докато бъде възстановено частното вътрешно търсене, страните от ЕС обявиха за своя приоритетна цел бюджетната консолидация. Този разнобой в политическите приоритети крие сериозна опасност от възстановяване на глобалните дисбаланси.

Нееднозначният опит на Г-20 при международната координация на макроикономическата политика обуславя един основен извод: в условията на глобална рецесия готовността на страните партньори за международно сътрудничество е силно изразена, обратно, при очертаващо се излизане от синхронната криза се проявява склонност към действия, подчинени на национални (а не общи) приоритети. В подкрепа на този извод свидетелства и развихрянето на валутната война в края на 2010 – началото на 2011 г.³

¹ G-20, Declaration on Delivering Resources Through the International Financial Institutions, London, 2 April 2009.

² Срв. Портанский, А.П., Кризис и проблема глобального управления, США-Канада: экономика, политика, культура, 2010, № 4, с. 28, 29.

³ Срв. Жак, Л., Война на валутите: митове и реалност, Монд дипломатик, 16 декември 2010 г., с. 1, 4, 5.

Незадоволителните резултати от практиката на международната координация на макроикономическата политика поставят високи изисквания пред МПИ. Тя трябва да очертае границите на координацията, възможните процедури за осъществяването ѝ, институционалните ѝ рамки, механизмите за контрол върху спазването на постигнатите договорености и т.н. Т.е. от МПИ се очаква обосновка на мерки, които биха повишили надеждността и ефективността на международната координация на макроикономическата политика.

Особено важна задача на МПИ е разработката на сложния проблем за **институционалната система на съвременната силно глобализирана икономика**. Става дума за обосновката на необходимите глобални споразумения в различните области на международната икономика и необходимите за тяхната реализация глобални икономически институции. Независимо от това, че световната общност осъзнава неадекватността на създадените в края на Втората световна война глобални финансови институции на съвременните икономически и геополитически реалности, очертава се разбирането за тяхното запазване и реформиране. МПИ следва ясно да очертае основните насоки на налагащите се реформи, в т.ч. преформулиране на учредителните актове, възлагане на нов мандат, сериозни промени в управлението, взаимодействие и координация с другите международни организации и т.н. От безпристрастна и обективна оценка се нуждае и Г-20. Чакат отговор въпросите за международно-правния статут на тази формация, за нейната представителност, за легитимността на вземаните от нея решения, за мястото ѝ в системата на съвременните международни институции и т.н.

Глобалната икономика обективно изисква ефективно глобално управление. А такова управление без адекватна глобална институционална система не е възможно. В този смисъл разработката на проблематиката, отнасяща се до глобалната институционална система, по необходимост ще заема централно място в дневния ред на МПИ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изложеното в настоящата разработка дава основание за формулиране на няколко обобщения.

- Политическата икономия възниква в началото на XVII век и до края на XIX век се развива като единна научна дисциплина. Под въздействието на „маржиналистката революция“ от края на XIX век протича интензивен процес на разделяне на дисциплината и обособяване на 2 самостоятелни научни дисциплини – икономика и политология, всяка от които има свой предмет и собствена методология.
- От средата на XX век интересът към политическата икономия отново се завръща, правото ѝ на съществуване като самостоятелна наука вече не се оспорва. Терминът „политическа икономия“ днес има твърде широк обхват, като включва в своето съдържание 3-4 твърде различни научни направления.
- МПИ окончателно се утвърди като самостоятелна научна дисциплина през 70-те години на миналия век. Възраждането ѝ е резултат от действието на широка гама от икономически, политически и юридически фактори. Като самостоятел-

на научна дисциплина МПИ има собствен предмет и специфична методология на изследване.

- МПИ е интердисциплинарна наука, включваща в своето съдържание знания от различни научни области – международен икономикс, политология, теория на международните отношения, институционален икономикс, право и др.
- В рамките на МПИ последователно бяха разработени няколко теоретични доктрини – теорията за външната зависимост, теорията за хегемонната стабилност в двете ѝ версии (либерална и държавноцентрична) и теорията за неолибералния институционализъм. Последната доктрина е теоретичен фундамент на международния икономически ред през последните 3 десетилетия.
- Като теоретична наука МПИ оперира с широк кръг категории. Последните са абстрактно-теоретично отражение на реални явления, процеси и тенденции в международната икономическа система и аналитични концепции за изучаване на нейното функциониране и развитие. Категориите на МПИ имат исторически характер, тъй като самият предмет на МПИ еволюира във времето.
- Глобалната финансово-икономическа криза от 2008-2009 г. беше уникална в редица отношения. Кризата означаваше освен всичко друго и реален провал на действащия международен икономически ред и неговите институционални структури, които се оказаха неспособни да осигуряват необходимите международни публични блага (икономическа и финансова стабилност).
- Кризата генерира мощна критична вълна спрямо неолибералната икономическа теория. Под съмнение бяха поставени както научната ѝ състоятелност, така и нейната практическа полезност.
- Глобалната финансово-икономическа криза реално формулира нов дневен ред за МПИ. Става дума за широк кръг от задачи, свързани с реформирането на международния икономически ред в съответствие с икономическите, политическите и социалните реалности в началото на XXI век.

МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ – ЕДНА МОДЕРНА НАУКА

Резюме:

Настоящата студия е посветена на едно относително младо разклонение на политическата икономика – международната политическа икономика. Като основна цел на разработката се поставя изясняването на профила на международната политическа икономика като интердисциплинарна социална наука.

В историческа ретроспекция се проследява възникването и еволюцията на политическата икономика, както и съотношението ѝ с „чистата“ икономическа теория – икономикса. Очертава се широкият обхват на термина „политическа икономика“ в съвременните условия, аргументирана е закономерната тенденция на възраждане на интереса към политическата икономика от средата на XX век.

Идентифицирани са факторите от социалната практика и научно-познавателните предпоставки, обусловили утвърждаването на международната политическа икономика като самостоятелна наука със собствен предмет и специфична методология на изследване. Интерпретирани са основните теоретични доктрини, разработвани в рамките на международната политическа икономика – теорията за външната зависимост, теорията за хегемонната стабилност в двете ѝ версии (либерална и реалистична) и теорията за неолибералния институционализъм.

Изведени са и съдържателно са интерпретирани редица ключови категории на международната политическа икономика като наука. Последните се разглеждат като абстрактно-теоретично отражение на реални явления, процеси и тенденции в международната икономическа система и аналитични концепции за изучаване на нейното функциониране и развитие.

В контекста на глобалната финансово-икономическа криза (2008-2009 г.) се аргументира провалът на неолибералния международен икономически ред и неговия теоретичен фундамент. Обоснована е необходимостта от нов дневен ред за международната политическа икономика – широкообхватен каталог от задачи, свързани с реформирането на международния икономически ред в съответствие с икономическите, политическите и социалните реалности на съвременния силно глобализиран свят.

INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY – A MODERN SCIENCE

Abstract:

This study is dedicated to a relatively young branch of political economy – the international political economy. The study's main purpose is to clarify international political economy's profile as an interdisciplinary social science.

In historical retrospective it traces the emergence and evolution of political economy as well as its correlation to „pure“ economic theory, the economics. The wide range of the term „political economy“ under present-day conditions has been outlined; arguments have been put forward supporting the normal tendency of the resurrection of the interest in political economy from mid 20th century.

The factors of social practice and the scientific and cognitive premises determining the international political economy's recognition as an independent science with its own subject and specific methodology of research have been identified. The main theoretical doctrines developed within the framework of the international political economy have been interpreted – the external dependence theory, the hegemonic stability theory in its two versions (liberal and realistic) and the neoliberal institutionalism theory.

A number of key categories of international political economy as a science have been deducted and interpreted in terms of content. The latter are examined as an abstract-theoretical reflection of real phenomena, processes and tendencies in the international economic system and analytical ideas of studying its functioning and development.

Arguments have been made for the failure of the neoliberal international economic order and its theoretical foundations in the context of the global financial and economic crisis (2008-2009). The need for a new agenda for the international political economy has been justified as a wide-ranging catalogue of tasks related to the reforming of the international economic order in compliance with the economic, political and social realities of the present-day highly globalized world.